

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Міжнародний факультет
Кафедра суспільних наук

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з науково-педагогічної роботи

Едуард БУРЯЧКІВСЬКИЙ

"01" _____ 09 _____ 2025 р.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Факультет медико-фармацевтичний, курс 1

Навчальна дисципліна **ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ**

Затверджено:

Засіданням кафедри суспільних наук

Одеського національного медичного університету

Протокол № 1 від 26 серпня 2025 р.

Завідувач кафедри

Ольга Сікорська

Розробники: доцент Олена Уварова, к.і.н., доцент Тетяна Подкупко-Дячкова, к.і.н., к.політ.н., доцент Микола Кулачинський.

СРЗ № 1

Тема: «Галицько-Волинська держава»

Мета: тема «Галицько-Волинська держава» сприяє вивченню і розумінню вітчизняної історії у загальнолюдському контексті; допомагає зрозуміти процеси еволюції народу і держави в княжі часи; орієнтує студента в основних закономірностях суспільного, громадського і цивілізаційного розвитку на тлі особливостей епох і регіонів; дозволяє збагнути єдність українського етносу у його етнографічній, культурній, мовній, економічній різноманітності.

Основні поняття: Галицько-Волинська держава, Галицький стіл, битва на річці Калка, дуумвірат.

План

Теоретичні питання:

Галицько-Волинське князівство («держава Романовичів») кінця XII – середини XIII ст. Королівство Руське середини XIII–XIV ст. держави. Культура.

Галицько-Волинське князівство («держава Романовичів») кінця XII – середини XIII ст.

В XI-XII ст. на заході Київської Русі, в Прикарпатті, сформувалось два князівства – Галицьке (з центром в Галичі) і Волинське (з центром у Володимирі на Волині). По смерті Ярослава Мудрого з початком феодалної роздробленості Галицьке князівство відокремилось від Києва. Першими галицькими князями були нащадки онуків Ярослава Мудрого – *Ростиславичі*, а на Волині – *Мстиславичі*, які вели свій родовід від Володимира Мономаха.

Особливістю політичного життя Галичини був значний вплив боярства, яке формувалося не з князівської дружини, як в інших землях, а з родоплемінної знаті. Саме Ростиславичі, прагнучи утвердити свою династію в Галичині, залучали до влади боярську верхівку, роздаючи їй посади та маєтки. До того ж значним джерелом збагачення галицького боярства була торгівля сіллю. Загалом політична ситуація протягом правління Ростиславичів забезпечувала панівне становище боярства, яке могло дозволити собі утримання навіть власних бойових дружин.

Об'єднання галицьких земель в єдину державу проходило за князя *Володимирка* (1124-1153 рр.), а розквіту Галицьке князівство сягнуло за його сина *Ярослава Осмомисла* (1153-1187 рр.). Тоді будуються нові міста, фортеці. Успішними були походи Ярослава проти зовнішніх ворогів. Так, у 1183 р. він взяв у полон 12 половецьких ханів. Після смерті Ярослава Осмомисла (1187 р.) галицький стіл посів його позашлюбний син Олег. Проте галичани повстали проти нього на користь законного правителя – старшого сина Ярослава – Володимира. Бояри, невдоволені його правлінням, намагалися запросити на князівство волинського князя *Романа Мстиславича* (1173-1205). Проте Володимир Ярославич, спираючись на підтримку німецького князя Фрідріха Барбароси і польського короля Казимира, повернув собі князівський стіл.

Після смерті останнього Ростиславича – Володимира (1199 р.) *Роман Мстиславич*, спираючись на дружинників, міщан і частину боярства, об'єднав галицькі та волинські землі в єдине князівство, яке поступово стає спадкоємцем Києва.

Формуючи централізовану державу, Роман Мстиславич рішуче виступив проти опозиційного йому галицького боярства. Здійснивши успішні походи проти Литви, Польщі, Угорщини, половців, Роман Мстиславич підніс міжнародний авторитет держави. У 1202-1203 рр. він поширює свою владу на Київщину та Переяславщину. В 1205 р. під час війни з Польщею Роман Мстиславич потрапив у засідку і загинув. Після цього потужне державне утворення фактично розпадається.

Галицькі бояри не були зацікавлені у відновленні єдиного Галицько-волинського князівства та організували заколот, унаслідок якого вдова Романа Мстиславича Ганна з малолітніми синами Данилом і Васильком змушена була бігти з Галича у Володимир-Волинський, а потім у Польщу. Почався період міжусобних воєн та іноземного втручання.

Лише у 1238 р. Данило зміг оволодіти Галичем, перемігши об'єднані сили тамтешнього боярства, угорських і польських феодалів. Волинські землі отримав Василько, хоч обидва князівства існували як єдине ціле. Внутрішня політика Данила Галицького була скерована на посилення держави. Розбудовувалися міста, поставали нові – Львів, Холм. У 1239 р. до князівства було приєднано Київ. Змінювалася православна церква, розвивалася культура.

Проте діяльність Данила Галицького була перервана татаро-монгольською навалою. Ще у 1223 р. галицькі війська брали участь у битві з Чингізханом на р. Калці. Однак зашкодити навалі Батия в Данила Галицького вже не було сили. Зокрема втрачено великі міста – Галич, Володимир, Кам'янець. Згодом Данило Галицький здійснив успішні походи на Литву і Польщу. В 1243 р. він захоплює Люблін і Люблінську землю. У 1246 р. Данило їде у м. Сарай – столицю Золотої Орди, де дістає з рук Батия ярлик на княжіння. Але, повернувшись додому, він починає готуватися до боротьби з Ордою, уклавши військові угоди з польськими князями та угорським королем. Активну підтримку в антитатарській політиці Данилові Галицькому надавав папа римський Інокентій IV. У 1253 р. в м. Дорогожині Данило був коронований папським легатом.

Але головним спільником Данила Романовича у 1251 р. став Володимиро-Суздальський князь Андрій Ярославич. Ординці вирішили розбити русичів поодиноці та наслали на Андрія величезне військо. А у 1258 р. ординці на чолі з Бурундаєм змусили Данила Галицького зруйнувати власні великі фортеці – Львів, Володимир та ін.

У 1265 р. Данило Романович помирає. Починається поступовий занепад Галицько-Волинського князівства.

Королівство Руське середини XIII–XIV стдержави.

Лев (1265-1301) переніс столицю князівства до Львова. Домовившись із татарами, він здійснив разом з ними походи на Польщу, Литву, Угорщину, приєднавши до своїх володінь Закарпаття з Мукачевим та Ужгородом. По смерті Лева його син Юрій I (1301-1308 чи 1315) знову очолив єдину Галицько-Волинську державу, оскільки після Василька династія Романовичів на Волині фактично не продовжилася. Столицею князівства стає Володимир-Волинський.

Сини Юрія I **Андрій** і **Лев II** (1308 чи 1315-1323) були останніми з роду Романовичів галицько-волинськими князями і правили разом. Вони уклали мирні угоди з хрестоносцями, Литвою, Польщею. Загинули у бою з татарами.

Галицькі бояри запросили на княжий стіл племінника Андрія та Лева Болеслава, який після переходу з католицької віри у православ'я отримав ім'я Юрій II Тройденевич. Він урегулював стосунки з Золотою Ордою і Великим князівством Литовським, здійснивши у 1337 р. спільний з татарами похід на Люблін. Це в свою чергу викликало відсіч Польщі та Угорщини. Юрій II змушений був підписати Вишеградську угоду про те, що по його смерті трон переходить польському королеві Казимиру III. Після цього галицькі бояри, не гаючи часу, отруїли останнього галицько-волинського князя.

У подальшому галицькі бояри стримували натиск Польщі та Литви, намагаючись вибороти незалежність Галицько-Волинської держави. В 1349 р. Галичину захоплює польський король Казимир III, а перед тим Литва приєднує до себе Волинь. Галицько-волинська держава припиняє своє існування.

Роль Галицько-Волинського князівства як основного політичного центру всієї України після занепаду Києва була дуже значною. Саме воно формувало ідею державності на українських землях, оберігаючи їх від поневолення сусідніми державами. Продовжуючи кращі традиції української національної культури, Галицько-Волинське князівство разом із тим забезпечило плідний вплив на цю культуру західноєвропейських цивілізацій.

Київська Русь разом з Галицько-Волинською державою проіснувала 500 років. Вона досягла високого соціально-економічного, політичного і культурного розквіту, який відповідав загальносвітовому рівню цивілізації.

Культура

Культура Галицько-Волинського князівства є складовою частиною культури Русі. При тому вона відчутно відрізняється від культури інших земель, маючи власні самобутні риси та оригінальність. Навіть після монголо-татарської навали впродовж століття Галицько-Волинська Русь не відставала у своєму культурному розвитку від сусідніх держав, а в ряді випадків стала батьківщиною творчих здобутків, що збагатили всю тогочасну східноєвропейську культуру.

Освіта в Галицьких і Волинських землях продовжувала традиції Київської Русі. При церквах, особливо при монастирях, єпископських кафедрах існували школи. До них приймали хлопчиків із семи років. Пройшовши курс навчання, вони працювали писарчуками в князівській або єпископській канцелярії, ставали священниками або продовжували справу батьків. Поширеним було й навчання на дому, особливо для дітей бояр, що мешкали в замських садибах. Знайдені предмети для письма, написи на стінах церков, бересті, речах, зброї та знаряддях праці (мітки) засвідчують, що серед ремісників, купців, бояр і дружинників була поширена грамотність. Бронзові та кістяні писала для писання на воскових таблицях археологи знайшли у Звенигородці, Перемишлі, Галичі, Бересті (Бресті) берестяні грамоти — у Звенигородці та Бересті. Збереглися й пергаментні грамоти князів.

Літописання в Галицько-Волинському князівстві мало свої особливості. Одні дослідники вважають, що воно було продовженням традицій київських літописців, інші стверджують, що тут існувала зовсім інша традиція: написання окремих повістей, своєрідних світських житій князя, які згодом були об'єднані в єдиний твір.

Першою літописною пам'яткою краю є «Повість про осліплення Василька», написана 1097 р. невідомим автором. У ній розповідається про трагічну долю теребовлянського князя Василька Ростиславича, якого осліпив волинський князь.

Найяскравішою пам'яткою літописання Галицько-Волинського князівства є «Галицько-Волинський літопис». Він був знайдений у 1809 р. російським істориком М. Карамзіним. Літопис складається з двох основних, різних за обсягом і характером частин: Літописця Данила Галицького (оповідає про події 1205—1258 рр.) і Волинського літопису (1258—1290 рр.). Літопис створений з окремих повістей, що були об'єднані пізнішими укладачами. Центральною частиною твору є життя князя Данила Галицького. Ідейно літопис був спрямований проти боярського свавілля і прославляв руську зброю і Руську землю.

Галицькі та Волинські міста багаті на муровані споруди: храми, князівські палаци, замки, укріплені двори бояр. Серед збережених часом монументальних споруд є Успенський собор Володимирі-Волинському. Він збудований у 1160 р. київськими майстрами за наказом князя Мстислава Ізяславовича. Ця шестистопна однокупольна будівля має простий, але водночас величний вигляд. Його сучасник — Успенський собор у Галичі, збудований Ярославом Осмомислом (1157 р.),— зберігся до нашого часу лише у вигляді руїн. Це був чотиристовпний однокупольний храм, оточений галереями і прикрашений білокам'яною різьбою. Він є яскравим виразником галицької архітектурної школи, яка багато запозичувала з поширеного у Європі романського стилю.

У Галичі будували не з цегли, а з місцевого каменю, використовуючи різні породи алебастру і вапняку. На території міста археологи знайшли близько тридцяти кам'яних будівель. До особливостей галицької архітектури належить також спосіб облицювання стін керамічними рельєфними плитками із зображенням грифонів, орлів, воїнів, із рослинними та геометричними орнаментами. На місці давнього Галича (тепер тут розташоване село Кринос) до нашого часу зберігся храм Св. Пантелеймона (XII—XIII ст.), який також є яскравим представником галицької архітектурної школи.

Про багатства й архітектурні особливості галицько-волинських храмів дає уявлення опис церкви Іоанна Златоуста в Холмі (XIII ст.). Опис церкви Іоанна Златоуста в Холмі (за «Галицько-Волинським літописом»)

Живопису належала провідна роль у мистецькій культурі Галицько-Волинського князівства. Вона представлена монументальним живописом (фресками) та іконами. Фресковий живопис продовжував київські традиції. Ними були розписані головні храми Волині й Галича.

Проте він не набув значного поширення — з останньої чверті XII ст. будуються храми, у яких не було фресок. До таких споруд, наприклад, належить собор у Луцьку. У той же час фрески знаходять широке поширення в князівських палатах. Існують літописні свідчення, що ними були розмальовані палати Ярослава Осмомисла. Усі вони мали світські мотиви.

Мистецтво Галицько-Волинського князівства представлене також і книжною мініатюрою, розквіт якої припадає на XIII ст. Нечисленні збережені мініатюри рукописів належать виключно до високопрофесійних зразків. Найдавнішим ілюстрованим рукописом галицько-волинської традиції, що зберігся до нашого часу, є Добрилове Євангеліє (1164 р.), у якому містяться чотири мініатюри євангелістів на тлі обладнання книгописної майстерні.

Під час роздроблення України-Русі досягала зрілості формування нова етнічна єдність Східної Європи - українська народність. Доказом її розвитку може слугувати мова. Науково доведено, що основу лексики руської літературної мови, якою написані «Київський» і «Галицько-волинський» літописи, «Слово о полку Ігоревім» та інші літературні пам'ятки, склала народна мова місцевих племен, насамперед полян-русів, що згодом дістала назву української. Вже за часів розквіту Русі українська народна мова відігравала відчутну роль, впливала на офіційну церковно-слов'янську. Не тільки простолюдини Києва, а й князі, які народилися й жили тут, користувалися українською мовою, яку б ми зрозуміли й сьогодні. Отже, Галицько-Волинська держава — важливий етап в історії України. Вона зберегла, примножила і передала наступним поколінням державницьку, культурну і духовну спадщину Русі.

Питання для самоконтролю.

1. Передумови створення держави
2. Феодальна роздробленість
3. Періоди історії Галицько-Волинської держави
4. Суть політичної діяльності Данила Галицького.
5. Період правління Лева Даниловича.
6. Галицько-Волинська держава та її місце в історії України.

Тестові завдання (питання з однією правильною відповіддю)

1. Яке князівство стало спадкоємцем і правонаступником Київської Русі?
  - А Полоцьке
  - Б Новгород-Сіверське
  - В Чернігівське
  - Г Галицько-Волинське

2. Оберіть князя, який утворив у 1199 р. Галицько-Волинське князівство:
  - А Всеволод Ольгович
  - Б Ярослав Осмомисл
  - В Роман Мстиславич
  - Г Володимир Ярославич

3. Галицько-Волинська держава утворилась в:
  - А 988 р.
  - Б 1054 р.
  - В 1199 р.
  - Г 1205 р.

4. Монголо-татари захопили Київ у:
  - А 1238 р.
  - Б 1240 р.
  - В 1242 р.

Г 1380 р.

5. Підозрювався у намаганнях запровадити у Галичині католицизм та потуранні чужоземцям і був отруєний боярами князь:

- А Данило Галицький
- Б Юрій I
- В Юрій II
- Г Василько Романович

6. Місто Львів було засновано князем:

- А Романом Мстиславовичем
- Б Данилом Галицьким
- В Левом Даниловичем
- Г Володимиром Васильковичем

7. Українські землі звільнилися від ярма монголо-татарських орд після битви:

- А на Куликовому полі
- Б на річці Сині води
- В під Грюнвальдом
- Г на Калці

8. Князя Данила Галицького було короновано в Дорогочині у:

- А 1245 р.
- Б 1253 р.
- В 1258 р.
- Г 1260 р.

9. Останній князь Галицько-Волинської держави, мазовецький князь Болеслав Тройденевич посів галицький стіл під іменем:

- А Юрія I
- Б Юрія II
- В Андрія II
- Г Данила II

10. У 1387 р. землі Галичини потрапили під владу:

- А королівства Польського
- Б Великого князівства Литовського
- В Угорського королівства
- Г Великого князівства Литовського та Угорського королівства

Рекомендована література

Основна

Головченко В., Матвієнко В. Дипломатична історія України. К.: Ніка-центр, 2018. 520 с.

Історія України: Нац. підручник для мед. ВНЗ IV р.а. Затверджено МОЗ / За ред. В.А. Качкана. — К., 2018. — 360 с.

Історія та культура України: навчальний посібник / уклад. Дедурін Г. Г., Іванов С. Ю., Чорний І. В. — Харків, 2017. — 108 с.

Додаткова

Бойко О. Історія України: Посібник / О. Бойко. — 5. вид., доп. — К. : Академвидав, 2014. — 720 с.

Історія української культури : національний підручник / В.А. Качкан, О.Б. Величко та ін.; за ред. В.А. Качкана. — К.: ВСВ «Медицина», 2021. — 368 с.

Колтунов О. Ю. Історія української культури : навч. посібник / О. Ю. Колтунов, О. О. Уварова. – Одеса : ОНМедУ, 2011. - 316 с.

Українська мова. Історія України. Історія української культури : практикум / О. Ю. Колтунов, О.О. Сікорська, О. О. Уварова [та ін.]. – Одеса : ОНМедУ, 2012. – 360 с.

Електронні інформаційні ресурси

1. Історія України (Давня історія, Середні віки, Новітній час, тощо), бібліографія, картографія, наукові публікації, тематичні ресурси, дослідження та інші *матеріали з Інституту історії Національної Академії наук України* - http://www.history.org.ua/?litera&getFromProject=_edz_

2. Український історик. Історія України: давня, середньовічна, нова, новітня, Всесвітня історія, Античність, день в історії, першоджерела, документознавство та архівна справа - <http://istoryk.in.ua/>

3. Історія України IX-XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації <http://www.izbornyk.org.ua/>

СРЗ № 2

Тема. Українські землі у складі Австро-Угорської імперії.

Мета теми «Українські землі у складі Австро-Угорської імперії» сприяє вивченню і розумінню вітчизняної історії у загальнолюдському контексті; допомагає зрозуміти процеси еволюції народу і держави; орієнтує студента в основних закономірностях суспільного, громадського і цивілізаційного розвитку та тлі особливостей епох і регіонів; дозволяє збагнути єдність українського етносу у його етнографічній, культурній, мовній, економічній різноманітності.

Основні поняття: Опришківство, Коліївщина, москвофіли, народовці, судова реформа, селянська реформа, капіталізм.

План

Теоретичні питання:

Політичне становище Правобережної України та західноукраїнських земель у др. пол. XVII-XVIII ст.

Гайдамацький рух. Коліївщина 1768 р. Рух опришків.

Три розділи Польщі. Реформи середини XIX ст. в Австро-Угорщині.

Українське відродження. Політичне життя.

Політичне становище Правобережної України та західноукраїнських земель у др. пол. XVII-XVIII ст.

Війни останньої третини XVII – початку XVIII ст., ареною яких була Правобережна Україна, остаточно підсумувалися Андріанопольським і Карловицьким трактатами 1713 та 1714 рр. Туреччина лишалася при своїх давніх сферах впливу, які співпадали з північними кордонами Кримського ханату і Буджацької та Єдисанської Орд у пониззях від Дунаю до Дніпра. Росія закріпилася на українських землях Лівобережжя, північною околицею яких був Стародубський полк [нині на території Брянської обл. Російської Федерації], а на правому березі Дніпра їй дістався Київ з прилеглою округою протяжністю близько 40 км, по периметру оточеною прикордонними форпостами-митницями у Трипіллі, Василькові, Макарові та ін; з 1734 р. під російську протекцію потрапили і володіння Запорозької Січі, що тяглися від Дніпра до Південного Бугу (докладніше про запорозькі території див. у наступному параграфі цього розділу). За Річчю Посполитою (а точніше – за Польщею, оскільки українські землі належали до юрисдикції Корони Польської), окрім Галичини, Західного Поділля й Волині, затвердилася більша частина Київщини (її адміністративний центр був перенесений до Житомира), а також Східне Поділля, тобто усе старе Брацлавське воєводство.

Гайдамацький рух. Коліївщина 1768 р. Рух опришків.

Селянське питання, про яке вже згадувалося у вступі до цього параграфа, у XVIII ст. не було проблемою суто польською. У Росії спорадичні виступи простолюду переросли на кровопролитну селянську війну 1773-1775 рр. під проводом Омеляна Пугачова. На Лівобережній Україні середина – друга половина цього ж століття позначена помітними селянськими заворушеннями у Стародубському, Миргородському та Лубенському полках, на Новгород - Сіверщині, Слобожанщині. Один за одним спалахували селянські бунти в сусідній Угорщині (1735, 1753, 1755, 1764, 1765), стаючи (як і в Росії, козацькій Україні чи Польщі) відповіддю на посилення панщизняного примусу. Останній виявився логічним наслідком переорієнтації панського господарства з внутрішніх потреб на ринок, на здобуття коштів для показного способу життя – у XVIII ст. уже обов'язкового атрибуту вищих станів, для будівництва дорогих, доти незнаних палаців, для закупівлі предметів побутової розкоші. Ця, загалом типова для країн екстенсивного господарювання, ситуація в українських регіонах Речі Посполитої додатково обтяжувалася, як уже зазначалося, ворожістю до чужого пана – ляха й католика, викрешуючи спалахи лютої ненависті, замішаної на пам'яті про не такі давні козацькі часи.

Опришківство як форма соціального бандитизму протрималося в Карпатах з середини XVI до 20-30-х років XIX ст., зазнавши найбільшого піднесення якраз у часи, про які йде мова в цьому параграфі. За три століття свого побутування воно виробило власні ритуали та символіку, що можуть бути пояснені лише тоді, коли дослідники врешті відмовляться дивитися на цей феномен як на саму лише кримінальність чи "основну форму класової боротьби селян західноукраїнських земель проти кріпосництва та гніту поневолювачів". Через розшифрування глибинних мотивацій поведінки опришків пролягає, на думку автора цих рядків, і шлях до розуміння внутрішньої структури та неписаних законів опришківських гуртів. Варто додати, що це полегшується наявністю паралельно-порівняльного матеріалу аналогічних груп "благородних розбійників" з румунських, угорських, словацьких та балканських гірських регіонів.

У вирі гайдамачини, яка впродовж червня – початку липня 1768 р. винесла на поверхню близько 30 менших повстанських загонів, один з них, загнавшись аж за турецький кордон, спалив прикордонне містечко Балту (нині Одеської обл.). Запахло міжнародним скандалом і навіть війною, та й сили конфедератів, проти яких російські влади власне і спровокували гайдамацький вибух, на той час уже були розсіяні. Відтак на початку липня 1768 р. царські війська оточили під Уманню табір тепер непотрібних гайдамаків. Ті не вчинили ніякого опору, наївно вважаючи російських солдатів союзниками, тож без жодного пострілу вдалося заарештувати понад тисячу озброєних відчайдушних людей. Більшість з них (понад 840) як піддані Речі Посполитої були передані польському командуванню, а решту вивезено до Києва. Польську партію бранців невдовзі стратили у с. Кодні поблизу Житомира та у с. Сербах [нині Могилівського р-ну Вінницької обл.]. У Кодні був четвертований і Іван Гонта.

У другій половині XVIII ст. поодинокі гайдамацькі ватаги ще виринають то на Правобережжі, то на Лівобережжі, то на Слобожанщині, проте ні за чисельністю, ні за зухвалістю операцій жодна з них уже не дорівнялася гайдамачині 30-60 х років.

Три розділи Польщі. Реформи середини XIX ст. в Австро-Угорщині.

Наприкінці XVIII ст. внаслідок трьох поділів Польщі західноукраїнські землі площею понад 60 тис. кв. км з населенням 2,5 млн осіб (у тому числі 2 млн українців) стали колонією Австрійської імперії, їхнє населення жило в умовах жорстокого соціально-економічного визиску з боку феодально-абсолютистської монархії. Вкрай незадовільним було й культурне становище українців. У Галичині тривав початий ще значно раніше процес полонізації, на Закарпатті — мадяризації, на Буковині — румунізації. Йдеться, отже, про подвійний, а то й потрійний національний та соціальний гніт. Східна Галичина разом із частиною польських земель входила до складу "королівства Галиції та Лодомерії" з центром у Львові. В адміністративному відношенні край поділявся на 12 округів. На чолі Галичини стояв губернатор, який призначався Віднем.

Визначальною особливістю господарського розвитку всіх українських земель був швидкий *занепад феодально-кріпосницької системи*. Найбільш яскраво це виявилось в розвитку товарно-грошових відносин, проникненні капіталістичних відносин у сільське господарство, занепаді кріпосницької мануфактури. Наслідками цього процесу стали зростання товарності сільського господарства, поглиблення спеціалізації окремих районів України в сільськогосподарському виробництві.

Починається технічний переворот у промисловості. Прискорюється процес створення та розвитку фабрично-заводського виробництва. Перше місце у промисловості України посідає цукрова галузь, яка забезпечувала 80% виробництва цукру. У 1824 р. був заснований перший цукровий завод. Друге місце належало суконній промисловості. Високими темпами розвиваються військова, металургійна, машинобудівна, вугільна галузі. Нові явища та процеси поступово, хоч і не так динамічно, як у промисловості, поширюються на сільське господарство, інші галузі економіки. Активізується зовнішня торгівля. З України вивозили зерно, вовну, цукор. Український експорт складав 60% загальноросійського.

Торговельні зв'язки підтримувалися з Німеччиною, Францією, Австрією, Чехією, Угорщиною. Таким чином, у середині XIX ст. феодально-кріпосницька система господарювання перебувала в глибокій кризі. Нова ринкова система відносин ставала дедалі міцнішою та ефективнішою порівняно з феодально-кріпосницькою. У процесі розкладу феодально-кріпосницької системи, зміцнення капіталістичного укладу загострювались соціальні протиріччя, посилювалася антикріпосницька боротьба.

Антикріпосницький рух в Україні особливо широкого розмаху набрав на Правобережній Україні у зв'язку з проведенням *інвентарної реформи 1847-1848 рр.* Широка хвиля виступів прокотилася по Україні в 50-60-ті роки XIX ст. Важливу роль тут відіграли революційні події 1848 р. в Європі. Піднесення національного руху в Західній Україні відбувалося в період європейських революцій 1848 р. 13 березня цього року у Відні внаслідок народного повстання було повалено уряд Меттерніха, і до влади прийшли ліберали. Були проголошені політичні свободи й запроваджено парламентський устрій.

2 травня *1848 р. у Львові* було засновано *“Головну Руську Раду”* - першу українську політичну організацію, яка взяла на себе функції українського національного уряду. У маніфесті Ради, зверненому до всіх народів Австрійської імперії і насамперед до українського населення Східної Галичини, лунав заклик до боротьби за свободу і незалежність. Селянський антикріпосницький рух ширився на Галичині, Буковині, Закарпатті.

Одним з найважливіших результатів революції 1848-1849 рр. було скасування кріпосництва. Це сталося **23 квітня 1848 р.**, тобто на п'ять місяців раніше скасування панщини в усій імперії. Найбільші досягнення в 1848-1849 рр. український національний рух мав на ниві культури та освіти. Яскравою сторінкою в історії українського народу було повстання в Північній Буковині під проводом Л. Кобилиці, який на той час був депутатом парламенту.

Після придушення національних рухів австрійська монархія влітку 1851 р. ліквідувала *“Головну Руську Раду”*. У 1867 р. Австрія під тиском Пруссії змушена була визнати право Угорщини на самоврядування і віддати їй Закарпаття. Загалом 1848 рік був переломним в історії західних українців. Вони дедалі активніше заявляли про свої права та виборювали їх.

Після реформи Західна Україна залишалася краєм поміщицьких латифундій. Великим землевласникам, які мали 5 і більше тис. гектарів, належало понад 40% усіх земель. Незважаючи на великі залишки кріпацтва, сільське господарство Західної України у другій половині XIX ст. поступово розвивалося по-ринковому: у поміщицьких і багатих селянських господарствах працювали вільнонаймані робітники. На кінець XIX ст. на західноукраїнських землях налічувалось понад 400 тисяч постійно зайнятих і періодично найманих робітників. Усе ширше застосовувалася сільськогосподарська техніка, поглиблювалася спеціалізація районів.

Українське відродження. Політичне життя.

Наприкінці XIX – на початку XX століття на території України значного зростання зазнав український національно-визвольний рух. Система політичних партій і організацій на

західноукраїнських землях почала формуватися наприкінці XIX ст., тобто раніше, ніж в Наддніпрянській Україні, їх утворення і діяльність на відміну від Росії відбувалися в легальних умовах. У жовтні **1890 р.** прихильники радикально-демократичної течії скликали свій з'їзд у Львові, на якому була створена перша легальна українська політична організація європейського типу — **Русько-українська радикальна партія**. Серед її засновників були І.Франко, М.Павлик, Є.Левицький, В.Охрiмович та ін. Згодом радикали почали вживати назву **Українська радикальна партія** (УРП). Партія проголосила парламентаризм одним із найважливіших принципів своєї діяльності.

У національному питанні ця партія виступала за розвиток крайової автономії і за піднесення почуття національної самосвідомості. Виступаючи проти москвофілів, радикали першими відкрито назвали свою партію «українською». Поступово вони поширили свою діяльність на Буковину, частково - Закарпаття, доклали багато зусиль для пропаганди своїх ідей в Наддніпрянщині.

У 1905 р. на з'їзді УРП було схвалено нову програму, в основу якої покладена ідея поєднання соціально-визвольної боротьби українського народу з національною. Вирішення національного питання радикали насамперед пов'язували з федералізацією Австро-Угорщини і з утворенням національної політичної території з українських частин Галичини та Буковини. Програма включала вимогу загального виборчого права, свободи зборів, товариств, слова, науки і преси. УРП домогалася скорочення робочого дня для робітників, дотримання недільного відпочинку, заборони дитячої праці тощо. Партія порушувала питання викупу земель у великих поміщиків за рахунок коштів громадського фонду і передачі її селянам. Радикали розпочали в масах досить активну пропаганду селянських страйків, організували масові віча і демонстрації з вимогою проведення земельної реформи. З 1907 р. УРП здійснювала свою політику в парламенті в контактi з націонал-демократами. Разом а ними радикали виступали співзасновниками Українського парламентського союзу.

Одночасно деякі партії активно працювали над організацією січового руху. У 1900 р. засновано організацію «Січ», яка проголосила своїм завданням фізичне виховання молоді. Спортивні товариства «Січ» користувалися великою популярністю серед молоді.

У вересні 1899 р. у Галичині утворилася **Українська соціал-демократична партія** (УСДП), яку очолили С. Штик, В. Охрiмович. Вона стала автономною секцією Соціал-демократичної робітничої партії Австрії. Тому за політичну платформу УСДП було прийнято програму австрійської соціал-демократії. Партія відстоювала соціалістичні позиції і ставила за мету підтримку робітничого руху за соціальні реформи, видавала свій центральний орган — газету «Воля».

УСДП в партійній структурі українського політичного табору в Галичині виконувала роль лівого опозиційного крила. Вона зайняла ворожу позицію до Католицького русько-народного союзу і Руської народної партії, які представляли консервативне крило українського політичного спектра. Українські соціал-демократи негативно ставились до москвофілів, вбачаючи в них агентів царського уряду і ворогів української справи, критикували Українську радикальну партію. Партія друкувала газету «Земля і воля», «Робітничий календар» та ін. Свідченням зростання ролі УСДП в суспільно-політичному житті краю стало отримання партією постійного представництва на конгресах II Інтернаціоналу. Протиборство двох течій в УСДП призвело до розколу партії на IV з'їзді в 1911 р. Очолювана С. Вітиком і М. Ганкевичем частина УСДП залишалася секцією польської соціал-демократії.

Межею остаточного переходу українського національно-визвольного руху до політичної діяльності ряд дослідників вважають появу двох політичних партій, які виникли майже одночасно на українських землях. На установчому з'їзді у Львові в грудні 1899 р. за ініціативи М. Грушевського, І.Франка, К.Левицького була заснована **Українська національно-демократична партія** (УНДП). Вона виникла на основі злиття двох важливих політичних течій в українському русі: правого (національного) крила Русько-української радикальної партії та народовців — прихильників політичного товариства «Народна рада». Її керівний орган —

Тісніший народний комітет очолив Ю. Романчик. Згідно з рішенням з'їзду нова політична організація отримала назву Українське національно (народно)демократичне стороництво.

У національному питанні програма націонал-демократів висувала як стратегічне завдання боротьбу за незалежну і соборну Україну. Отже, політична програма УНДП була цілком самостійницька та свідчила про те, що її автори — люди широкого світогляду, здатні бачити цілісність української проблематики.

Водночас до своїх першочергових вимог партія відносила національно-територіальну автономію українських земель у складі Австро-Угорщини. З українських частин австрійської держави, зокрема Галичини і Буковини, мала бути створена окрема національна провінція із своїм сеймом. Новостворена політична організація об'єднала соціально-демократичних і ліберально-центристських засадах значну частину української інтелігенції, духовенства, міщанства та селянства. Вона відразу привернула до себе увагу західноукраїнської спільноти і зайняла домінуюче місце в українському політичному русі.

Діяльність УНДП спрямовувалася на об'єднання національних політичних сил з метою досягнення автономії українських земель в Австро-Угорщині і протистояння польському засиллю в Галичині. З'їзд УНДП, який відбувся в грудні 1902 р, висловився за політику масової самооборони і опозиції щодо галицько-польської адміністрації. Націонал-демократи взяли активну участь у селянських виступах на початку ХХ ст., надавши їм організованого руху за збільшення заробітної плати і поліпшення побутових умов. Націонал-демократи, як і інші українські партії, боролися за відкриття українського університету у Львові, прагнули реформування виборчої системи. У 1911 р. з'їзд партії закликав українських парламентаріїв об'єднатися в єдиний український клуб, який і було створено 16 липня 1911р. під головуванням К.Левицького. Український парламентський союз став важливим кроком у політичному згуртуванні українських сил.

Наприкінці ХІХ ст. в українському русі Австро-Угорщини завершилося організаційно-політичне формування консервативної течії. В 1896 р. окремі представники духовенства створили Католицький русько-народний союз. Його засновниками були О. Барвінський, Н. Вахнянин, А. Шептицький та ін. Програмні завдання партії ґрунтувалися на визнанні австрійського уряду і місцевої адміністрації і передбачали низку суспільно-господарських реформ. Згодом на основі Католицького русько-народного союзу утворилася Християнсько-суспільна партія, яку очолив О. Барвінський. Вона виступала з критикою УНДП за її непослідовну «католицьку» політику в справі релігії і церкви. Проте партія підтримувала домагання націонал-демократів у справі здійснення виборчої реформи, створення українського університету у Львові та запровадження національно-територіальної автономії у Галичині. Ця партія була опозиційною щодо москвофілів, але не змогла завоювати широкої популярності в масах.

Отже, в 90-х роках ХІХ ст. в основному завершився процес формування партійно-політичної системи українців в Австро-Угорщині, відбулося організаційно-політичне оформлення українського руху на заході України. Найвпливовішою в українському партійному спектрі була УНДП, яка займала центристську позицію. Помітними в політичному житті були і дві ліві організації — УРП і УСДП. Усі ці партії відстоювали парламентські форми діяльності, пропонували свої шляхи розв'язання соціально-економічних завдань.

Питання для самоконтролю.

1. Політичне становище Правобережної України та західноукраїнських земель у др. пол. ХVІІ-ХVІІІ ст.
2. Гайдамацький рух. Коліївщина 1768 р. Рух опришків.
3. Три розділи Польщі.
4. Реформи середини ХІХ ст. в Австро-Угорщині.
5. Українське відродження. Політичне життя.

Тестові завдання (питання з однією правильною відповіддю)

1. В якому році відбувся найвідоміший виступ гайдамаків «Коліївщина»?

- А 1768
- Б 1775
- В 1794
- Г 1812

2. Загони гайдамаків на Правобережній Україні діяли у:

- А XVIII ст.
- Б XVII ст.
- В XVI-XVII ст.
- Г XIX ст.

3. Опришки діяли:

- А в Галичині, Буковині та Закарпатті
- Б на Правобережній Україні
- В на Лівобережжі та Слобожанщині
- Г на Лівобережжі та Криму

4. Яке прізвище є зайвим у логічному ланцюжку:

«М. Шашкевич – Я. Головацький – М. Драгоманов – І. Вагилевич»?

- А М. Шашкевич
- Б Я. Головацький
- В М. Драгоманов
- Г І. Вагилевич

5. У якому році стараннями Я. Головацького було видано альманах «Русалка Дністровая»?

- А 1837 р.
- Б 1848 р.
- В 1863 р.
- Г 1875 р.

6. В Австрійській імперії було скасовано панщину, проголошено конституцію, скликано парламент унаслідок

- А селянського руху під проводом Л. Кобилиці.
- Б реформ Марії-Терезії та Йосифа II.
- В селянських «холерних бунтів».
- Г революції 1848 – 1849 рр.

7. Українські землі в XIX – на початку XX ст. входили до складу:

- А Російської імперії, Речі Посполитої, Туреччини
- Б Російської імперії, Австро-Угорщини
- В Австро-Угорщини, Російської імперії, Туреччини
- Г Російської імперії, Туреччини

8. Представників мовно-літературної та суспільно-політичної течії другої половини XIX ст. на Галичині, Буковині та Закарпатті, які виступали за національно-культурну та державно-політичну єдність із російським народом і російською державою, називали

- А народовці
- Б хлопомани
- В радикали
- Г москвофіли

9. Автор брошури «Самостійна Україна», де проголошено ідеал «єдиної, нероздільної, вільної, самостійної України»:

А Т.Шевченко

Б І.Франко

В М.Міхновський

Г М.Грушевський

Рекомендована література

Основна

Головченко В., Матвієнко В. Дипломатична історія України. К.:Ніка-центр, 2018. 520 с.

Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX-XX ст. К. : Yakaboo Publishing, 2019. 656 с.

Історія України: Нац. підручник для мед. ВНЗ IV р.а. Затверджено МОЗ / За ред. В.А. Качкана. — К., 2018. — 360 с.

Історія та культура України: навчальний посібник / уклад. Дедурін Г. Г., Іванов С. Ю., Чорний І. В. – Харків, 2017. – 108 с.

Додаткова

Бойко О. Історія України: Посібник / О. Бойко. — 5.вид., доп. — К. : Академвидав, 2014. — 720 с.

Історія української культури : національний підручник / В.А. Качкан, О.Б. Величко та ін.; за ред. В.А. Качкана. – К.: ВСВ «Медицина», 2021. – 368 с.

Колтунов О. Ю. Історія української культури : навч. посібник / О. Ю. Колтунов, О. О. Уварова. – Одеса : ОНМедУ, 2011. - 316 с.

Електронні інформаційні ресурси

1. Історія України (Давня історія, Середні віки, Новітній час, тощо), бібліографія, картографія, наукові публікації, тематичні ресурси, дослідження та інші *матеріали з Інституту історії Національної Академії наук України* - http://www.history.org.ua/?litera&getFromProject=_edz_

2. Український історик. Історія України: давня, середньовічна, нова, новітня, Всесвітня історія, Античність, день в історії, першоджерела, документознавство та архівна справа - <http://istoryk.in.ua/>

3. Історія України IX-XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації <http://www.izbornyk.org.ua/>

СРЗ № 3

Тема. Відновлення державної незалежності України (кінець ХХ – початок ХХІ ст.)

Мета Вивчення теми спрямована на розуміння і сприйняття української ідеї; сприяння розбудові державної незалежності; засвоєння національних цінностей: української культури, мови, прищеплення шанобливого ставлення до історичної пам'яті; військово-патріотичне виховання тощо. Проблемні питання теми: розширення знань з історії України; усвідомлення ролі і значення історичного минулого в духовній спадщині українського народу; опрацювання основних проблем державотворення; відновлення історичної правди; реабілітація видатних культурних, політичних, наукових діячів тощо.

Основні поняття: Декларація про державний суверенітет, Акт проголошення незалежності України, Помаранчева революція

План

Теоретичні питання:

Акт про державну незалежність України. Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 р. Обрання Президентом України Л.М. Кравчука. Україна у складі СНД. Конституція суверенної України (28.06.1996 р.). Пріоритети у внутрішній і зовнішній політиці. Вибори до Верховної

Ради України 1994, 1998, 2002 рр. Президентство Л.Кучми. Помаранчева революція, президентство В.Ющенко. Обрання президентом В.Януковича. Євромайдан. Революція Гідності. Президентство П.О.Порошенка та В.О.Зеленського. Європейський вибір України. Російська агресія.

Акт про державну незалежність України. Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 р. Обрання Президентом України Л.М. Кравчука. Україна у складі СНД.

Збігнев Бзежинський назвав проголошення Україною своєї незалежності у 1991 р. однією із трьох (поряд з розпадом Австро-Угорської імперії у 1918 р. та поділу Європи на два блоки у 1945 р.) найважливіших геополітичних подій ХХ століття[17]. Після проголошення самостійності Україна однією з найбільших держав Європи. З населенням трохи більше ніж 50 млн. та величезною територією вона за своїми розмірами уступає лише Росії, Німеччині, Великобританії, Італії і Франції. Після стількох політичних невдач талюдських жертв українці могли відчувати себе улюбленими фортуни. Їм не лише випала честь бути руйнівниками останньої імперії, але саме це руйнування відбулося без крові і без особливих зусиль з їхнього боку. Одночасно з референдумом 1 грудня 1991 р. відбулися вибори першого президента України. З шести кандидатів переконливу перемогу (61,6% голосів) здобув Леонід Кравчук. Але ще до президентських виборів осінню 1991 р. було зроблено декілька важливих кроків у державному будівництві: усі війська на території України підпорядковано Верховній Раді, на базі КДБ утворено Службу національної безпеки України (згодом – Служба безпеки України), прийнято закон “Про громадянство”. На початку 1992 р. офіційно затверджено гімн, прапор і малий герб України – усі державні атрибути, що виводилися ще з часів Української народної республіки.

Але вже весною-літом 1992 р. почуття первісного оптимізму почало випаровуватися. Політичне й економічне становище України виявилось легко діткливим. У незалежнівшись політично, Україна опинилася з дуже обмеженими енергетичними ресурсами. Функціонування її господарства залежало від поставок російських нафти і газу. Залежність української економіки від російської виявилася майже абсолютною. У січні 1992 р. Росія підвищила ціни на товари масового вжитку, змусивши Україну до такого ж кроку. Розрив всесоюзних економічних зв'язків поглибив кризу у промисловому виробництві.

У 1993 р. рівень інфляції в Україні становив 10 200% і, за оцінкою Світового банку, був найвищим у світі. Навіть після деякої стабілізації у 1994 р. середня зарплата в Україні дорівнювала (в еквівалентному підрахунку) 25-и американським доларам, тоді як у Росії цей самий показник сягав 100 американських доларів. Саме в це момент і виявилася слабкість підпертя справи політичної самостійності економічними аргументами. У грудні 1991 р. багато українських громадян голосувало за самостійність з розрахунку на те, що Україна має кращі шанси вижити як самостійна держава, а не як республіка у складі СРСР. На довшу мету і при умові проведення економічних реформ це відповідало істині. Але коли замість обіцяного благополуччя жителі України одержали погіршення свого матеріального становища, 52% з них, за даними соціологічного опитування, після першого року самостійності уже жаліли за СРСР.

Вибори до Верховної Ради у 1994 р. створювали враження, що Схід і Захід України за перші три роки самостійності не тільки не наблизилися один до одного, а, навпаки, все більше дрейфують у різні сторони. Лавиноподібний характер економічної кризи породив прогноз про неминучість в Україні громадянської війни між українцями і росіянами, комуністами і націоналістами, Сходом і Заходом. З такою оцінкою виступило наприкінці 1993 р. ЦРУ. Згідно інших прогнозів, Україна мала неминуче послідувати за Білорусією, яка після вибору влітку 1994 р. президента Александра Лукашенка пішла на відновлення союзу з Росією.

Конституція суверенної України (28.06.1996 р.). Пріоритети у внутрішній і зовнішній політиці. Вибори до Верховної Ради України 1994, 1998, 2002 рр. Президентство Л.Кучми.

Перемога Леоніда Кучми на президентських виборах літом 1994 р. посилювала вірогідність такого сценарію. Його передвиборна програма містила постулати співробітництва й

економічного союзу з Росією та надання російській мові статусу офіційної. Зі свого боку, Москва ясно давала зрозуміти, що її вдовольняв би прихід Кучми до влади. Застрашене передвиборними заявами Кучми, практично все україномовне населення України голосувало за Кравчука, хто – з щирих переконань, хто – як за “менше зло”. Російськомовні південні і східні області підтримали Кучму, забезпечивши йому перемогу у другому турі президентських виборів 10 липня 1994 р. (Кучма одержав 52%, а Кравчук – 45% голосів).

Однак з самим Кучмою після перемоги сталася дивовижна метаморфоза. Свою інавгураційну промову він виголосив українською мовою, з якою перед тим мав явні труднощі. Одним із головних пунктів цієї промови стало наголошення у потребі перебороти старий розкол між Східною і Західною Україною. Але найбільшим сюрпризом була програма економічної і соціальної політики, яку Кучма виголосив 11 жовтня 1994 р. у Верховній Раді України. У своєму розумінні економічних реформ він пішов значно далі обіцянок навести порядок адміністративними методами й запропонував стандартну програму радикальних змін. Пакет запропонованих економічних заходів за своєю радикальністю, згідно оцінки західних експертів, не поступався ані програмі польського міністра фінансів Лешека Бальцеровича у 1989 р., ані програмі російського прем'єр-міністра Єгора Гайдара у 1992 р.

Кучмі вдалося зібрати навколо команду реформаторів і провести її до влади. Владне оточення Кравчука здало свої посади порівняно легко. Кучма і його апарат виявився вправним у приборканні лівої більшості у Верховній Раді, добившись у травні 1995 р. укладення конституційної угоди (малої конституції), а 28 червня 1996 р. – прийняття нової Конституції України. У цьому ж 1996 р. Київ спинив хвилю страйкового руху у Донбасі, збудивши судові справи проти місцевих еліт за незаконні операції з грошима, що призначалися на зарплати шахтарям.

Проголошення курсу реформ та відмова від статусу ядерної держави вивели Україну зі стану міжнародної ізоляції. Восени 1994 – весною 1995 р. Міжнародний валютний фонд і Світовий банк підписали ряд умов з українським урядом про фінансову допомогу українським реформам. Сильно змінилася й українська політика США. У списку країн, які одержують державну допомогу США, у 1996 р. Україна зайняла одне з найперших місць, уступаючи лише Ізраїлю й Єгипту. Білий дім дав недвозначно зрозуміти, що зацікавлений в існуванні самостійної української держави як у гаранті політичної стабільності в Центральній і Східній Європі. Позиція США не знайшла послідовників у Західній Європі, помимо заяви Кучми, що головним завданням України є інтеграція в загальноєвропейські структури. Хоча Україна була й прийнята весною 1995 р. до Ради Європи, а рік раніше, у лютому 1994 р., першою з колишніх радянських республік прилучилася до програми НАТО “Партнерство ради миру”, ставлення до неї залишається прохолодним, хоча й більше не настороженим. Європейський Союз чекає від України успішних політичних і економічних реформ як передумови вступу до більшості загальноєвропейських організацій.

Нова влада не змогла перебороти старих хворіб. Найпершою і найголовнішою є нестримна корупція. За час урядування Лазаренка вона набула особливих розмірів, а весною 1997 навіть поставила під загрозу особливий статус України у стосунках зі США. Відставка Лазаренка у липні 1997 р. і призначення на його місце ще одного представника дніпропетровського клану Віталія Пустовойтенка мала змінити ситуацію. Але не змінила. Згідно оцінок авторитетних міжнародних інститутцій, 1998 р. Україна передувала у списку найбільш корумпованих держав.

Помаранчева революція, президентство В.Ющенко. Обрання президентом В.Януковича. Євромайдан.

Вибори Президента України 2004 р., як і передбачалося, стали переломними в історії України. Ще задовго до офіційного початку передвиборчої кампанії всі політичні сили країни, як урядові, так і опозиційні, стали готуватися до них. Тривалий час незрозумілою залишалася позиція Президента України Л. Кучми. Конституційний Суд України визнав, що згідно з Конституцією України (1996 р.) він перебуває при владі лише перший термін, хоча фактично

залишається при владі вже два терміни. Зрештою Л. Кучма відмовився від участі у виборах 2004 р. Кандидатом від влади став діючий Прем'єр-міністр України В. Янукович.

Опозиційні сили згуртувалися навколо В. Ющенка, лідера «Нашої України», колишнього голови Національного банку України, Прем'єр-міністра 2000—2001 рр. Однією з особливостей передвиборчої кампанії стала велика кількість кандидатів у Президенти України — більше двадцяти. Проте головна передвиборча боротьба точилася між двома кандидатами: В. Януковичем і В. Ющенком. 31 жовтня 2004 р. відбулися президентські вибори. У результаті голосування голоси виборців розподілилися таким чином: В. Ющенко — 39,26 % голосів, В. Янукович — 39,11 %, О. Мороз — 5,82 %, П. Симоненко — 4,97%, Н. Вітренко — 1,53%, А. Кінах — 0,93 %. Решта кандидатів набрали менше 1 % голосів кожен. Такий розподіл голосів не виявив переможця, який мав би набрати більше 50 %. Другий тур виборів було призначено на 21 листопада 2004 р. Основними політичними суперниками в цьому турі, як і в першому, були В. Ющенко і В. Янукович. Після першого туру про підтримку В. Ющенка заявили О. Мороз та А. Кінах. В. Януковича підтримала Н. Вітренко. За результатами другого туру виборів ЦВК оголосило переможцем у виборах В. Януковича. Проте екзитполи засвідчували перемогу В. Ющенка, звинувачуючи кандидата від влади у фальсифікаціях і махінаціях. Унаслідок цього 21 листопада опозиція зібралася на мітинг на центральній площі Києва — майдані Незалежності. Наступного дня мітинг переріс у масову мирну акцію протесту, яка тривала до 8 грудня 2004 р. і дістала назву «Помаранчева революція».

На вимогу частини депутатів відбулося позачергове засідання Верховної Ради України, щоб обговорити ситуацію, яка склалася, і прийняти відповідне рішення. Проте проурядові фракції і комуністи відмовилися взяти в ньому участь. На цьому засіданні В. Ющенко як політичний акт прийняв присягу Президента України.

Попри все, 26 листопада ЦВК оголосила президентом В. Януковича. Лідери опозиції заявили про створення Комітету національного порятунку і проведення Всеукраїнського політичного страйку. Почалася розбудова наметового містечка на Хрещатику і майдані Незалежності. Лідери опозиції закликали мітингуючих взяти в облогу будинок Адміністрації Президента України, а згодом і Кабінет Міністрів України.

Того ж дня до Києва стали з'їжджатися і прихильники В. Януковича (загалом близько 20 тис. осіб), які розбили наметове містечко навпроти будинку Кабінету Міністрів України. У країні склалася вкрай напружена ситуація: загроза силових дій як з боку правоохоронних органів, так і з боку прихильників ворогуючих таборів, політична криза, загроза економічної кризи. Тим часом Верховний Суд України наклав заборону на публікацію результатів ЦВК до моменту оголошення свого рішення. 27 листопада відбулося засідання Верховної Ради України, на якому було прийнято постанову про політичну кризу в Україні, визнано факт фальсифікації виборів та фактично анульовано рішення ЦВК. Парламент висловив недовіру ЦВК і назвав неприпустимим застосування сили проти учасників акції громадської непокори.

Прихильники В. Януковича взяли курс на сепаратизм, на розкол країни. «З'їзд депутатів всіх рівнів» у Северодонецьку закликав до проголошення Південно-Східної Автономної Республіки. Провідну роль у цьому процесі відігравали лідери Донецької, Луганської, Харківської та інших областей. У той же час, у західних і центральних регіонах країни місцеві Ради приймають рішення про визнання Президентом України В. Ющенка.

Для розв'язання складної ситуації до України з посередницькою місією прибули представники Польщі, Литви, Росії, ОБСЄ та ЄС. Зрештою за допомогою міжнародних посередників сторони конфлікту (Президент України Л. Кучма і кандидати у Президенти України В. Ющенко і В. Янукович) виробили формулу політичного врегулювання кризи. Але все залежало від рішення Верховного Суду України, який 29 листопада приступив до розгляду скарги, поданої довіреними особами В. Ющенка про визнання незаконними дій ЦВК щодо оголошення переможця другого туру виборів і відміну відповідної постанови про його підсумки.

3 грудня 2004 р. Верховний Суд України визнав недійсними результати другого туру президентських виборів, оголошених ЦБК 26 листопада 2004 р., і призначив на 26 грудня 2004 р. переголосування.

7 грудня Л. Кучма підписав Указ про відпустку В. Януковича на період передвиборчої кампанії і призначив М. Азарова виконуючим обов'язки Прем'єр-міністра України.

Щоб унеможливити масові фальсифікації під час переголосування, було розроблено зміни до Закону «Про вибори Президента України». Ці пропозиції, згідно з домовленостями, були поставлені на голосування у Верховній Раді України в пакеті зі змінами і доповненнями до Конституції України (політична реформа). Також голосувався проект у першому читанні про реформування системи місцевого самоврядування. 8 грудня пакет було проголосовано переважаною більшістю депутатів. Відразу в сесійній залі проголосовані документи були підписані Президентом України Л. Кучмою. На цьому засіданні Верховна Рада України затвердила і новий склад ЦБК, який очолив Я. Давидович.

Таким чином, політична криза в країні була розв'язана шляхом компромісу, народ України відстояв свої права мирним шляхом, засвідчивши свою прихильність демократичним ідеалам. Після цього масові акції на майдані Незалежності в Києві припинилися, але наметове містечко на Хрещатику продовжувало функціонувати. Переголосування 26 грудня 2004 р. дало такі результати: за В. Ющенко проголосувало 51,99 % виборців, які взяли участь у голосуванні, за В. Януковича — 44,21 %. Інавгурація нового Президента України В. Ющенко відбулася 23 січня 2005 р. Віктор Федорович Янукович народився 9 липня 1950 року в м. Єнакієвому Донецької області в родині робітника. Голова Партії регіонів України (з квітня 2003 -- 23 квітня 2010), з 23 квітня 2010 року -- почесний голова. Четвертий Президент України з моменту набуття нею незалежності у 1991 році (з 25 лютого 2010).

Прем'єр-міністр України (21 листопада 2002 -- 5 січня 2005 та 4 серпня 2006 -- 18 грудня 2007). Голова Національного олімпійського комітету України (2002 -- 2005). Член Ради національної безпеки і оборони України (11 вересня 2006 -- 18 грудня 2007 та з 25 лютого 2010 року). Голова Донецької обласної державної адміністрації (11 травня 1997 -- 21 листопада 2002).

Переміг на виборах Президента України 2010 року -- в другому турі набрав 48,95% голосів виборців. Після президентської кампанії, у Верховній Раді було сформовано парламентську коаліцію «Стабільність та реформи», а формування нового складу уряду, за висловом експертів, названо «кадровим блицкригом»: Настільки швидко уряд в Україні не формував ще жоден Президент. Масштаби кадрових змін на всіх рівнях структур державного апарату після обрання Віктора Януковича на посаду Президента України перевершили «кадрові чистки», що відбувались після Помаранчевої революції і активно критикувались самим Януковичем. На більшість керівних посад у державі призначалися вихідці з Донбасу.

Євромайдан (також Єврореволюція, Революція гідності) — національно-патріотичні протестні акції в Україні, передусім, проти корупції, свавілля правоохоронних органів та сил спецпризначення, а також на підтримку європейського вектора зовнішньої політики України.

Протести розпочалися 21 листопада 2013 року як реакція на рішення Кабінету Міністрів України про призупинення процесу підготовки до підписання Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом і значно поширилися після силового розгонудемонстрації в Києві вночі 30 листопада. Протести, які з кінця 2013 року відбувались у формі мітингів, демонстрацій, студентських страйків та силова протидія протестам з боку влади призвели до відкритого силового протистояння, яке в подальшому переросло у Революцію гідності.

Питання для самоконтролю.

1. Що передувало прийняттю Акту про державну незалежність України.
2. Як проходив Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 р.
3. Опишіть роботу президента України Л.М. Кравчука.

4. Основні засади і особливості прийняття Конституції суверенної України (28.06.1996).
5. Опишіть події Помаранчевої революції

Тестові завдання (питання з однією правильною відповіддю)

1. Яке питання було винесено на всеукраїнський референдум, що відбувся 1 грудня 1991 р.?

- А «Чи вважаєте Ви необхідним збереження СРСР як оновленої федерації республік?»
- Б «Чи схвалюєте Ви Угоду про створення Співдружності Незалежних Держав?»
- В «Чи погоджуєтеся Ви із заборонаю КПРС та націоналізацією її власності?»
- Г «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?»

2. Створення Співдружності Незалежних Держав пов'язане з іменами

- А Л. Кравчука, С. Шушкевича, Б. Єльцина.
- Б Л. Кучми, Б. Єльцина, О. Лукашенка.
- В М. Горбачова, Б. Єльцина, Н. Назарбаєва.
- Г Л. Кравчука, Н. Назарбаєва, С. Шушкевича.

3. Референдум українського народу, який підтвердив незалежність України, відбувся:

- А 24 серпня 1991 р.
- Б 1 грудня 1991 р.
- В 16 липня 1991 р.
- Г 28 червня 1996 р.

4. Вкажіть програму НАТО, в якій бере участь Україна:

- А «Справедлива відплата»
- Б «Вільна Азія»
- В «Партнерство заради миру»
- Г «Боснія»

5. Закон УРСР про мову вийшов у:

- А 1985 р.
- Б 1989 р.
- В 1991 р.
- Г 1996 р.

6. Декларацію «Про державний суверенітет України» було прийнято Верховною Радою УРСР:

- А 1 червня 1990 р.
- Б 16 липня 1990 р.
- В 3 серпня 1990 р.
- Г 21 серпня 1990 р.

7. Про яке явище йдеться в уривку з історичного джерела?

«На початку 1990-х років перевищення показників смертності над показниками народжуваності стало характерним для всієї республіки – на кожну 1000 мешканців народжувалося в середньому 8,5 дітей, а помирало 16 осіб. Якщо у 1989 р. в Україні проживало 51,7 млн чол., то у 2003 р. всього 47,7 млн».

- А асиміляцію
- Б депопуляцію
- В дискримінацію
- Г денаціоналізацію

8. У якому році було прийнято закон, який містить такі рядки:

«...вшановуючи пам'ять мільйонів співвітчизників, які стали жертвами Голодомору 1932 – 1933 років в Україні та його наслідків... Верховна Рада України приймає цей Закон. Стаття 1. Голодомор 1932 – 1933 років в Україні є геноцидом Українського народу»?

- А 1993 р.
- Б 1996 р.
- В 2002 р.
- Г 2006 р.

9. «Геополітика» – це:

А взаємодія геодезії та політології під час формування та реалізації як внутрішньої, так і зовнішньої державної політики країни.

Б державна політика вивчення геологічної будови території країни з метою визначення факторів, що впливають на її розвиток.

В концепція, що вбачає в політиці, яку проводить держава, визначальну роль географічних факторів – положення країни, клімат, природні ресурси тощо.

Г застосування наукових методів геології та інших природничих наук у справі формування внутрішньої державної політики.

10. Конституція незалежної України була прийнята:

- А 26 квітня 1986 р.
- Б 28 червня 1996 р.
- В 16 липня 1990 р.
- Г 1 грудня 1991 р.

Рекомендована література

Основна

Головченко В., Матвієнко В. Дипломатична історія України. К.: Ніка-центр, 2018. 520 с.

Історія України: Нац. підручник для мед. ВНЗ IV р.а. Затверджено МОЗ / За ред. В.А. Качкана. — К., 2018. — 360 с.

Додаткова:

Бойко О. Історія України: Посібник / О. Бойко. — 5. вид., доп. — К. : Академвидав, 2014. — 720 с.

Зайцев Ю, Ісаєвич Я, Грицак Я, Баран В, Войтович Лев. Історія України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Ю. Сливка (відп. ред.). — 3. вид., перероб. і доп. — Л. : Світ, 2002. — 520 с.

Мітягін В. Ю. Історія України. – К.: Наукова думка, 2013. – 708 с.

Савченко Н. М. Історія України: соціально-політичний аспект : Навчальний посібник / Н. М. Савченко. – Х. : НФАУ : Золоті сторінки, 2003. – 379 с.

СРЗ № 4

Тема. Культура української діаспори.

Мета Проблема переселення українців за кордон гостро постала після розпаду СРСР. І сьогодні ми спостерігаємо великий потік українського населення у інші країни. Там вони вже успішно опанували чужі землі, але й сьогодні продовжують зберігати українські традиції і звичаї. Тому дуже важливо сьогодні знати і розуміти культуру української діаспори.

Основні поняття: Діаспора - це етнічна спільнота, яка живе поза материком, представники якої є повноправними громадянами країни поселення (це відмінність від "імміграції"), члени якої, незалежно від впливу (втручання чи ізоляції) материка, утворили для себе організаційні структури, які представляють інтереси цієї спільноти на світовій арені.

План

Теоретичні питання до заняття:

Поняття діаспора і українська діаспора. Історія переселення українців та демографічні показники. Культура західної гілки української діаспори в Північній Америці і Австралії. Культура західної гілки української діаспори в Європі. Культура українців східної гілки діаспори. Державна політика щодо української діаспори. Організація переселенських груп українців в умовах російської агресії.

Поняття діаспора і українська діаспора.

Діаспора - це етнічна спільнота, яка живе поза материком, представники якої є повноправними громадянами країни поселення (це відмінність від “імміграції”), члени якої, незалежно від впливу (втручання чи ізоляції) материка, утворили для себе організаційні структури, які представляють інтереси цієї спільноти на світовій арені.

Варто звернути увагу, що згідно із поданим визначенням відношення діаспори до “материка” дуже посереднє. Діаспора живе своїм життям, яке обумовлене органічним почуттям близькості між її членами, і може, але не мусить, мати будь-якого відношення до корінної території – материка. Основною прикметою кожного діаспорного українця, зокрема, є те, що він (вона) вважає себе повноправним громадянином країни свого поселення. Мало того, він часто є дуже сильним патріотом цієї країни, що не заперечує його українському патріотизмові). Історично українці в країнах “нового світу” дуже багато спричинилися до побудови держав їхнього поселення.

Термін «українська діаспора» охоплює усіх українців, які опинилися за межами історичної батьківщини незалежно з якої причини: розвалу імперій, світових воєн, природних катаклізмів, політичних чи економічних криз, особистих обставин. Українська діаспора є невід’ємною частиною українського народу держави Україна і творить глобальний український простір. Культурні надбання української діаспори є насамперед надбанням України, а також – світової цивілізації (під культурним надбанням розуміються досягнення в усіх сферах людської діяльності, зокрема: гуманітарній, природничій, технічній, суспільній, політичній).

Історія переселення українців та демографічні показники.

Формування східної діаспори на землі Московського князівства почалося ще за княжих часів. Першими поселенцями з України були ремісники, а також утікачі від татар.

Упродовж XIV-XVI ст. українці (чернігівці, сіверці, путивельці) просувались на схід, на Слобожанщину і оселялись поблизу оборонних пунктів. В XVI ст. українці досягли Приуралля, Поволжжя. Інтенсивне переселення українців на Слобожанщину тривало і в XVII-XVIII ст. У цей час масове переселення українців відбулося на Слобожанщину, Донеччину, Поволжжя, Москву, Петербург.

Переселенців з України того часу можна поділити на декілька груп. Велику групу становили вчені, вчителі, митці, перекладачі, співаки, купці, промисловці, ремісники. Багато українців у XVI-XVIII ст. переселялись вільно або примусово до маєтків козацької старшини, що жила у суміжних з Україною повітах Московщини.

Окрему групу переселенців з України становили депортовані російським урядом ув’язнені, інтерновані або заслані українські гетьмани, члени козацької старшини антиросійської орієнтації. Їх засиляли до Сибіру, Соловецького монастиря та інших монастирських в’язниць північної Росії. Багато українських козаків і посполитих примусово переселили до Росії на будівництво Петербурга та інших міст, численних фортець, укріплень, каналів. Якщо у XVII-XVIII ст. українців масово переселяли в Поволжжя, на Урал, то з другої половини XIX ст. - у Сибір, Казахстан, Середню Азію, Далекий Схід. Тільки за 20 років перед першою світовою війною міграціями до азійської частини Російської імперії було охоплено близько 2 млн. українців. Основними районами їх заселення в цей час стали Сибір, Далекий Схід, Середня Азія, Казахстан, Північний Кавказ.

Чимало українців за радянський час з різних причин (основні з них ми вже згадували) опинились за межами України на терені колишнього СРСР. Так, у повоєнні роки лише із семи західноукраїнських областей було депортовано у східні райони колишнього Союзу понад 1.1 млн. чоловік або майже кожного 10 жителя регіону.

З усіх українців, що проживають у східній діаспорі, 65% припадає на Росію. За переписом населення 1989 р. в Росії проживало 4.4 млн. українців (ця цифра значно занижена від реальної, бо багато українців писалися росіянами).

Понад 602 тис. українців (1989 р.) проживають на півночі Європейської Росії. Тут виділяються чотири регіони їх значного розселення. Це - Санкт-Петербург та однойменна область, Мурманська та Архангельська області, Автономна Республіка Комі.

Провідне місце за кількістю українців в Росії займає Центр Європейської частини (Центральний, Центральньо-Чорноземний та Волго-В'ятський економічні райони). В 1989 р. тут проживало 980 тис. українців. Провідне місце тут посідає Центральний район (674.8 тис. українців). Йому належить перше місце в Російській Федерації за кількістю українців. Друге місце в названому регіоні посідає Центральньо-Чорноземний район, у межах якого розташована північно-східна частина Слобідської України, де досить чисельними є українські громади. Найбільша кількість українців тут проживає у трьох областях - Белгородській, Воронежській та Курській.

Близько 50 тис. українців в 1989 р. проживало на території Волго-В'ятського економічного району, а також у Поволжжі - одному із давніх районів поселення українців. Ще у XVIII ст. сюди переселяли українських селян із Правобережної і Лівобережної України. Кількість українців тут постійно збільшувалась, за переписом 1989 р. вона становила 350.7 тис. осіб.

Важливим регіоном проживання українців є Північний Кавказ. Тут українці селилися ще з XVIII ст. і в багатьох регіонах становили переважну більшість або половину всіх жителів. Компактністю розселення українців на Північному Кавказі виділялася Кубань (Краснодарський край), куди наприкінці XVIII ст. були виселені запорізькі козаки, а пізніше прибувало населення з України. Проте в першій половині 30-х років кількість українців на території Північного Кавказу почала різко скорочуватися внаслідок політики переслідування їх, яку проводили уряд колишнього Союзу РСР та КПСР. За даними перепису населення в 1989 р., в регіоні проживало понад 479 тис. українців. Найбільше їх проживало на території Краснодарського краю та Ростовської області, тобто в західній та північно-західній частинах регіону.

На Уралі українська діаспора почала формуватись у XVIII ст. Та лише на початку ХХ ст. вона почала зростати. В 1989 р. тут проживало 442.8 тис. українців. За кількістю українців в регіоні виділяється Оренбурзька та Челябінська області.

На території Сибіру проживає 860 тис. українців. З них - 583.8 тис. у Західному Сибіру, а 279.4 тис. осіб - у Східному Сибіру. Інтенсивність заселення українцями цього краю збільшилась після спорудження західної та центральної гілок Транссибірської залізниці, яку проклали у 1895-1905 рр.

Українська діаспора на Далекому Сході Росії ("Зелений Клинь") почала формуватись з середини ХІХ ст., коли сюди прибули українські селяни з Київської, Полтавської та Чернігівської губерній. У 1897 р. тут проживало 57 тис. українців, а впродовж ХХ ст. за різних причин та обставин у цей край переселилось багато українців. За переписом 1989 р. тут проживало 620.5 тис. українців. Зараз вони розселені на всій території Далекого Сходу.

Друге місце за кількістю українців у східній діаспорі після Російської Федерації посідає Казахстан. Селитися на його території українці почали з другої половини ХІХ ст. Різко зросли переселенські потоки українців у цей край на початку ХХ ст., а також у післявоєнний період, зокрема у 50-60-ті роки, що було зумовлено освоєнням цілинних і перелогових земель Північного Казахстану. В 1989 р. у цій республіці проживало 896.2 тис. українців, переважна їх більшість - в північній та центральній частинах республіки.

На території Молдови українці почалися селитися з XVI ст., це були переважно, вихідці із Волині, Галичини і Поділля. Українська діаспора в Молдові формувалася впродовж усіх наступних століть і особливо інтенсивно - в післявоєнний період. В 1989 р. тут вже проживало понад 600 тис. українців. Серед національних меншин республіки вони посідали перше місце. Значна їх кількість розселена у Придністров'ї, а найбільше - в Кишиневі - близько 17 % усіх українців Молдови).

У республіці Беларусь в 1989 р. проживало 291 тис. українців, найбільше в пограничних з Україною областях - Брестській, Гомельській та в столиці республіки - Мінську.

Досить чисельною є українська діаспора в країнах Середньої Азії. Вона почала формуватися в другій половині XIX ст., а чисельно зросла в післявоєнний період. За даними перепису населення 1989 р., в республіках Середньої Азії проживало 338.5 тис. українців. Найчисельніша українська діаспора є в Узбекистані та Киргизстані.

Молодою є українська діаспора в країнах Балтії. Сформувалася вона в повоєнний період й інтенсивно зростала в наступні десятиріччя і за даними останнього перепису населення (1989 р.) становила 185.2 тис. осіб. У країнах Балтії українці розселені переважно в містах.

Найменш чисельною є українська діаспора на Закавказзі - 93.1 тис. осіб (1989 р.). За повоєнні роки кількість українців тут зростала дуже повільно. Українці на Закавказзі розселені переважно у великих містах, понад 50 % їх проживає у Грузії. Найменша їх кількість - у Вірменії (8 тис. осіб).

Значно пізніше почала формуватися західна українська діаспора. Спочатку головною причиною міграцій українців до країн Північної та Південної Америки та деяких європейських країн були важкі економічні та соціальні умови життя на батьківщині. Під час Другої світової війни близько 2 млн. молодих людей було вивезено на примусові роботи до Німеччини.

На початку XX ст. найбільше українців переселилося до країн Північної та Південної Америки із західних земель України (Га-личини, Буковини, Закарпаття).

Культура західної гілки української діаспори в Північній Америці і Австралії. Відомо, що масова еміграція з українських земель в західні країни має більш як столітню історію.

У США живе близько 1,2 млн. українців і осіб українського походження. За чисельністю вони тут займають друге місце серед слов'янського населення (після поляків). Найбільша кількість українців зосереджена в північно-східних промислових штатах – Пенсільванії, Нью-Йорку та Нью-Джерсі. Значна кількість американських українців зосереджена також у штатах Массачусетс, Коннектикут, Огайо, Іллінойс, Мічиган, Міннесота, Північна Дакота. Перші українців з'явилися у Північній Америці ще в 17-18 ст. Відомо, що у Громадянській війні брав участь генерал Василь Турчин – особистий друг президента А.Лінкольна. Масово ж українські емігранти почали селитися в США з 1876 р. Переважно це були вихідці з закарпатської та галицької Лемківщини і займалися вони сільським господарством. У 90-х роках 19 ст. відбувалася інтенсивна еміграція зі Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття. До першої світової війни в США переїхало близько 0,5 млн. жителів Австро-Угорської частини України. Одним з перших українських переселенців з України, які в США одержали землю і почали займатися сільським господарством, були протестанти із східних районів України, які втекли від релігійних переслідувань. Вони осіли в штаті Вірджинії (1892 р.), пізніше (1898 р.) – в Північній Дакоті. Згодом і в штаті Північна Дакота всі вони створили село, назване “Україною”. В 1884 р. у штаті Пенсільванія була збудована перша українська церква. У 20-х роках у США почали виникати перші організації, що об'єднували українців. У 1989 р. у США створили громадянські організації, які надають матеріальну допомогу Україні, а також підтримують діяльність окремих громадянських організацій. Серед них “Народний фонд допомоги Україні”, “Фонд допомоги дітям Чорнобиля”. Тепер у США за даними соціально-демографічних досліджень українці становлять близько 0,5% усього населення. Значну частину становили емігранти із Західної

України. За даними демографічних досліджень українською мовою розмовляють близько 25% американських українців. Серед американський українців спостерігається високий процент людей з вищою освітою. Українську мову викладають у 28 коледжах і університетах. На початку ХХ ст. (1909 р.) у США нараховувалось 470 тис. українців, у 1914 р. – близько 500 тис. Тепер майже 90% американських українців живе в містах – 20,6% з них працює в промисловості, організації фінансів і в торгівлі, 13% - в армії, 12% - у школах, 11,5% - у закладах охорони здоров'я.

Канада займає друге місце у світі за чисельністю українців – за оцінюванням у 1989 р. близько 1 млн. чоловік. За кількістю канадських українців займає 5 місце. На українців припадає 4% усього населення Канади. Перші українські іммігранти були жителі села Небилів Калузького повіту. Масова імміграція українців в Канаду почалась з 1896 р. За 1891-1914рр. їх прибуло туди близько 150 тис. Головні райони населення канадських українців знаходились на півдні, поблизу кордону зі США. У Канаді встановлено пам'ятник київському князю Володимирі Маркіяну Шашкевичу, Тарасу Шевченко, Лесі Українці, В.Стефанику, І.Франку. Символом української громади в Канаді стала величезна 20-метрова писанка в Вегревілі. Українців навчаються майже в 100 університетах Канади і 200 коледжах. Українська мова викладається в 28 університетах.

В Австралії українці осіли головню у містах. Вони швидко адаптувалися до незвичних умов життя на найвіддаленішому від Європи материку. У багатокультурному австралійському суспільстві українська діаспора стала однією з найсамобутніших і найбільш стійких до асиміляційних процесів. Головними ознаками окремого етнонаціонального обличчя українців Австралії є релігійна ідентичність, а також українська культура в її різних формах. Деякі ділянки культури (театр, література, хорове мистецтво, танець, образотворче мистецтво, народне прикладне мистецтво) розвинулися тут порівняно ширше, ніж в інших регіонах поселення української діаспори. Уже дві генерації українців народилися на австралійському континенті. Освітнє життя в Австралії координується Українською шкільною радою (школи діють лише у вихідні дні). Існують українські видавництва і преса. Серед газет слід назвати «Вільну думку» і «Церква і життя». Об'єднання «Союз українських організацій Австралії» має у своєму складі понад 25 громадських і громадсько-політичних структур. Зокрема це Наукове товариство ім. Шевченка, Українська громада, Союз українок, Спілка української молоді, «Пласт», Союз українських комбатантів Австралії, Рада українських кооперативів, Товариство колишніх вояків Української національної армії (УНР) та інші.

Культура західної гілки української діаспори в Європі.

Польща. Основна частина українського населення живе у Варшаві. 5-10 тис. українців, близько 3 тис. – у Кракові. У Польщі живе 300-600 тис. українців. Досить розвинене суспільно-культурне життя українців у Польщі. Український науковий інститут у Варшаві, заснований заходами екзильного уряду УНР 1928 р. при польському Міністерстві віровизнань та освіти, був покликаний плекати студії з різних ділянок українознавства. В ньому працювали відомі вчені, серед них: О.Лотоцький, А.Яковлів, Р.Смаль-Стоцький, К.Мацієвич, В.Садовський, Б.Лепкий. Діяльність інституту виявлялася головним чином у науково-видавничій справі. Загалом інститут видав понад 77 томів різних публікацій (у тому числі 54 томів праць). По окупації Варшави німцями 1939 р. інститут перестав існувати, а його бібліотека і архіви загинули.

У Крилиці (тепер територія Польщі) народився світової слави художник-примітивіст відомий під псевдонімом Никифор. Справжнє прізвище цього українця-лемка Дровник. Світову популярність митцю-самоуку принесла виставка його творів у Парижі, організована у 1932 р. Львівським народним музеєм імені Т.Шевченка. У своїй творчості він керувався християнською філософією, а також щедро зобразив життя українських лемків.

Чимало українців є знаними науковцями в Польщі, працюючи у Польській академії наук, Варшавському, Люблінському, Гданському, Краківському, Ченстоховському університетах. На початку 1990 р. у Варшаві створено Польську асоціацію українознавців, яка

видає «Варшавські українознавчі записки». У тому ж році на Надзвичайному з'їзді Українського суспільно-культурного товариства (заснованого у червні 1956 р.) створено Об'єднання українців Польщі (ОУП), яке тоді очолив Юрій Рейт. Відчутних успіхів в українській справі досягла Фондація св. Володимира, яку заснував і очолив професор Ягеллонського університету у Кракові Володимир Мокрий.

Румунія. Населення українців становить 250-300 тис. Найбільше українського населення живе в північній частині країни, поблизу кордону з Україною. Тут нараховується понад 110 тис. українців і членів змішаних українсько-румунських сімей. Центрами значного зосередження українців є Бухарест, Сату-Маре. Встановлено прямі зв'язки українських громадян Румунії з Україною. З 1990 р. деякі навчальні заклади Львівської та Івано-Франківської області почали підготовку спеціалістів для українських шкіл в Румунії. Першими румунськими студентами на Львівщині та Івано-Франківщині стали відповідно майже 30-40 вихованців ліцеїв з Мармарошини.

Чехія і Словаччина. Більшість українців живе в Словаччині, де вони становлять біля 0,9% усього населення. Частка українців в Чехії була значно меншою – 0,2%. Головний район розселення українців є Пряшівщина – заселена українцями східної області Словаччини. У 1945 р. в Чехії і Словаччині було 298 українських шкіл, в тому числі 3 гімназії, одна вчительська семінарія. У 60-х рр. після процесу словакізації українських шкіл, їх залишилось тільки 57, з них – 7 середніх. У Празькому, Братиславському університетах працюють кафедри української мови. Останніми роками значно почала зростати кількість українців, які претендують в цих країнах на місце постійного проживання.

Франція. Більшість переселенців зі Східної Галичини. Важливим осередком українського національно-культурного і наукового життя став Париж. Тут нараховано 6,5 тис. українців. Переважно міське населення. В сільському господарстві зайнято близько 15% українців. З Парижем пов'язане ім'я всесвітньо відомого математика з Полтавщини Михайла Остроградського. Навчався у Харківському університеті. У Парижі посідав кафедру математики у коледжі Генріха IV. Автор фундаментальних праць з математичного аналізу, математичної фізики, аналітичної механіки, гідромеханіки, теорії пружності, балістики. Українська земля подарувала Франції лауреата Нобелівської премії (1992) в галузі фізики Жоржа Шарпака (народився 1924 р. в Дубровиці на Рівненщині). Багато своєї творчої енергії Ж. Шарпак віддав працюючи в Національному центрі досліджень, пізніше у Європейському центрі ядерних досліджень під Женевою.

Парижу віддав увесь свій творчий геній світової слави артист, хореограф, реформатор балету Сергій Лифар (1905 – 1986), уродженець Києва, нащадок славного козацького роду Лифарів. Очоловав балетну трупку паризької «Гранд-опера». За три десятиліття він відродив французький балет і став основоположником нового напрямку в балеті – неокласицизму.

Англія. Українські емігранти з'явилися в 1893 р. в Манчестері. Найінтенсивніша була еміграція з України наприкінці 50-х рр. – на початку 60 рр. Зараз в Англії нараховано близько 35 тис. українців. У 80-ті роки почала діяти Українська європейська культурно-освітня фундація. Її метою є створення кафедри української мови та літератури при Лондонському університеті. В Англії в повоєнний період почали виходити часописи «Українська думка», «Наша церква», «Наше слово», «Сурма», «Визвольний шлях». У червні 1993 р. в Національній бібліотеці України ім. В. Вернадського відбулася презентація журналу «Визвольний шлях» і передача повного комплексу його до фондів бібліотеки.

Інші країни, до яких емігрували українці в незначних кількостях були: Іспанія, Данія, Норвегія, Швейцарія, Голландія, Австрія, Сирія, Ліван, Єгипет, Марокко.

Культура українців східної гілки діаспори.

Характерною рисою східної діаспори стала поступова асиміляція. Тут відсутні українські школи та інші навчально-виховні заклади. Тільки завдяки зусиллям ентузіастів робляться перші спроби по збереженню української самобутності і відродженню духовності.

Землі, на які з давніх часів були спрямовані міграційні потоки українців і населення яких можна вважати українською діаспорою, отримали неофіційну назву Сірого, Зеленого та Малинового Клинів. Сірий клин, або Сіра Україна, – це назва земель у південно-західному Сибіру та північному Казахстані. Зелений Клин – це землі Далекого Сходу – Приморський та Хабаровський краї, Камчатська, Магаданська, Сахалінська, Амурська області. До Малинового Клину входили землі Кубанщини, переважно територія теперішнього Краснодарського краю.

Державна політика щодо української діаспори.

Україна здійснює політику стосовно української діаспори, дотримуючись принципу недоторканності кордонів і цілісності держав. На жаль, на сьогодні українська держава не має достатніх фінансових засобів, щоб задовольнити всі прохання, що надходять від українського населення зарубіжжя, про повернення в Україну.

Державна політика України спрямована на підтримку української діаспори. Саме з цією метою 24 вересня 2001 року Указом Президента України затверджено національну програму "Закордонне українство" на період до 2005 року. Ця програма передбачає підтримку і розвиток зв'язків з українцями, які проживають за межами України, сприяння збереженню їх етнічної ідентичності, залучення до участі в процесах, що відбуваються в Україні, через концентрацію зусиль у цій сфері органів виконавчої влади України і створених у державі та за її межами громадських організацій українців.

Серед виписаних у програмі завдань - формування механізмів широкого залучення потенціалу українців, які проживають за межами України, до розвитку української держави та інших процесів, що відбуваються в Україні; сприяння поглибленню співробітництва між створеними в Україні та за її межами громадськими організаціями українців. До реалізації програми в установленому порядку залучаються органи дипломатичної служби України, створені в Україні та за її межами громадські організації українців, зокрема Українська всесвітня координаційна рада (далі - УВКР), товариство "Україна - Світ". Загалом по світу за межами України проживає близько 10 млн. осіб, які є за походженням українцями.

Зв'язок української діаспори з історичною батьківщиною здійснюється через товариство "Україна", громадські та культурні організації. Помітну роль у зміцненні цих зв'язків відіграє часопис "Українська діаспора", який видає Національна академія наук України.

Організація переселенських груп українців в умовах російської агресії.

За різними оцінками, до повномасштабного вторгнення на території України проживало від 37,3 до 43,8 млн осіб. Станом на 1 лютого 2022 року Держстат оцінював кількість наявного населення (без урахування АР Крим) у 41,1 млн осіб. Однак у грудні 2019 року уряд оцінював кількість мешканців України (без урахування тих, хто постійно живе на окупованих територіях) у 37,3 млн осіб. Саме тому ймовірна кількість населення України до повномасштабної війни може бути меншою за 40 млн осіб. За інформацією українського МЗС, станом на 21 червня 2023 року за кордоном перебуває 8 млн 177 тисяч українських громадян — близько 20% наявного населення України до 24 лютого 2022 року. Майже половина українців перебуває лише в трьох країнах: Польщі — 22%, Німеччині — 15% та США — 11%.

Станом на 26 червня 2023 року Агентство ООН у справах біженців (УВКБ ООН) повідомляло про 5 млн українських переселенців. Майже 2 млн українських переселенців (40%) перебувають у двох європейських країнах — Німеччині й Польщі.

Зважаючи на заборону виїзду за кордон, яка стосується переважної більшості українських чоловіків віком 18–60 років, та беручи до уваги результати опитування ООН, де понад 85% опитаних є жінками, можна припустити, що переважна більшість українців за кордоном — це жінки та діти до 18 років. За даними опитування ООН (грудень 2022 — січень 2023), 65% респондентів планують повернутися до України.

Крім виїзду за кордон, Україна стикнулася з масовою внутрішньою міграцією. За даними Міністерства соціальної політики, статус внутрішньо переміщених мають трохи менш як 4,9 млн осіб (60% — жінки, 40% — чоловіки).

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняттю «діаспора».
2. Розмежуйте поняття «емігрант» та «іммігрант».
3. Охарактеризуйте культурний розвиток української діаспори в Північній Америці і Австралії.
4. Охарактеризуйте культурний розвиток західної гілки української діаспори в Європі.
5. Проаналізуйте особливості культури східної гілки української діаспори.

Тестові питання (питання з однією правильною відповіддю)

1. Визначте поняття: це етнічна спільнота, яка живе поза материком, представники якої є повноправними громадянами країни поселення (це відмінність від “імміграції”), члени якої, незалежно від впливу (втручання чи ізоляції) материка, утворили для себе організаційні структури, які представляють інтереси цієї спільноти на світовій арені.
  - а) етнос
  - б) діаспора
  - в) плем'я
  - г) нація
2. Скільки років налічує еміграція з українських земель у західні країни?
  - а) більше як 20
  - б) більше ніж 100
  - в) менше ніж 50
  - г) більше 10
3. Скільки млн. українців мешкає у США?
  - а) 15 млн.
  - б) 1 млн.
  - в) 1,2 млн.
  - г) 3 млн.
4. У якому році у штаті Пенсільванія була побудована перша українська церква?
  - а) 1951 р.
  - б) 1884 р.
  - в) 1900 р.
  - г) 1976 р.
5. Де було створене село під назвою «Україна»?
  - а) у штаті Північна Дакота
  - б) у штаті Юта
  - в) у штаті Вашингтон
  - г) у штаті Коннектикут
6. З якого року почалася масова імміграція українців до Канади?
  - а) 1987 р.
  - б) 1896 р.
  - в) 1990 р.
  - г) 1956 р.
7. Де побудована 20-метрова писанка як символ української громади?
  - а) Нью-Йорк, США
  - б) Вегревіль, Канада
  - в) Варшава, Польща

г) Лондон, Англія

8. В яких університетах Чехії та Словачії працюють кафедри української мови?

- а) Празький та Братславський
- б) в усіх
- в) Краківський та Празький
- г) ваш варіант

9. В якому році в Англії зафіксовані перші українські емігранти?

- а) 1893 р.
- в) 1900 р.
- б) 1987 р.
- г) 1923 р.

10. Скільки українців зараз зафіксовано в Англії?

- а) близько 200 тисяч
- б) близько 1 млн.
- в) близько 2 тисяч
- г) близько 35 тисяч

Рекомендована література

Основна:

Історія України: Нац. підручник для мед. ВНЗ IV р.а. Затверджено МОЗ / За ред. В.А. Качкана. — К., 2018. — 360 с.

Історія та культура України: навчальний посібник / уклад. Дедурін Г. Г., Іванов С. Ю., Чорний І. В. — Харків, 2017. — 108 с.

Додаткова

Колтунов О. Ю. Історія української культури : навч. посібник / О. Ю. Колтунов, О. О. Уварова. — Одеса : ОНМедУ, 2011. - 316 с.

Зарубіжні Українці / С. Ю. Лазебник (кер. авт. кол.), Л. О. Лещенко, Ю. І. Макар та ін. — К. : Вид-во «Україна», 1991. — 252 с.

СРЗ № 5

Український менталітет.

Мета Розробкою проблеми визначення українського менталітету зараз займається величезна кількість вчених та дослідників. Адже розв'язання цього питання допоможе кожній людині краще зрозуміти те суспільство, в якому вона живе, краще зрозуміти себе, свої потреби і цілі.

Основні поняття: Менталітет – це характер та лад людського мислення, що реалізується на рівні свідомості, але базується на структурних елементах сфери підсвідомого, що включають в себе архетипи як окремої особистості, так і етносу в цілому.

План

Теоретичні питання:

Поняття ментальність (менталітет) – проблема дефініції. Психокультурні координати ментальності та їх сутнісні визначення. Засоби наукової інтерпретації української ментальності. Структура та функціональний простір ментальності. Основні ментальні характеристики українського суспільства. Кордоцентризм української ментальності. «Хвороби» національної психіки. Система цінностей українського суспільства. Українська національна ідея. Інтелектуальне забезпечення української національної ідеї. Категорії «національна самосвідомість» та «національна свідомість».

Поняття ментальність (менталітет) – проблема дефініції.

Менталітет – це характер та лад людського мислення, що реалізується на рівні свідомості, але базується на структурних елементах сфери підсвідомого, що включають в себе архетипи як окремої особистості, так і етносу в цілому.

Простіше кажучи, менталітет (людини, суспільства, народу) – це душа, специфічне інформаційно-енергетичне поле, що охоплює емоційний, інтелектуальний та духовний рівні життєдіяльності розгорнутої соціальної системи. Природне і культурне, раціональне (інтелектуальне) і підсвідоме (інтуїтивне), індивідуальне і суспільне – все це «перетинається» та постійно взаємодіє на рівні менталітету і здобуває кінцеву змістовну складову на вищих – духовному, моральному та релігійному рівнях.

Характерно, що менталітет – це не пасивний об'єкт, своєрідний еквівалент сумарної дії всіх названих чинників. Він сам є трансформуючим фактором суспільного розвитку, надзвичайно важливим і дієвим, і в той же час малопомітним, оскільки імпульси, які їм транслуються етносу чи окремій людині йдуть з глибини історії і навіть майбутнього (!). І тут не може бути нічого дивного, оскільки вони – ці імпульси – генеруються архетипом нації, який належить «тонкому світу», що характеризується для нас поки ще незрозумілими просторо-часовими характеристиками.

На відміну від менталітету під ментальністю слід розуміти частковий аспектний прояв менталітету не тільки в умонастрої суб'єкта, а й у його діяльності. Ментальність як явище розумового порядку зовсім не тотожна суспільній свідомості. Ментальність - це категорія, яка визначає сучасний контекст онтології людини в культурі, її світосприйняття та світобачення крізь призму власного етносу (нації, народності) чи соціальної страти. Ментальність належить до найбільш ґрунтовних основоутворюючих та фундаментальних культурних традицій. Спільним у поглядах вчених на це явище є акцентування зв'язків даного поняття з поняттям душі народу та її складовими: психічними характеристиками, волею, розумом. Ментальність має здатність виявлятися безпосередньо у матеріалізованих формах, характерних для певної людності: актах, вчинках, формах діяльності, реакціях і т.п. Етнічна ментальність проявляється в домінуючих життєвих настроях людей, у характерних особливостях світовідчуття, світосприймання, у системі моральних вимог, норм, цінностей та принципів виховання, у співвідношенні магічних і технологічних методів впливу на дійсність, у формах взаємин між людьми, у сімейних засадах, у ставленні до природи та праці, в організації побуту, свят, у конкретних актах самоорганізації етносу тощо. Поняття "ментальність" було введене в науковий вжиток американським філософом Р.Емерсоном у 40-50 роках XIX ст. Його тлумачення цього поняття несло насамперед містичний зміст і мало досить небагато спільного з подальшим використанням у філософській та культурологічній літературі. Мабуть, саме тому воно досить тривалий час у філософії не використовувалось. Повернення в науковий вжиток цього поняття відбулося в середині XX ст., при цьому воно значною мірою було запозичене з концепцій істориків і психологів.

Психокультурні координати ментальності та їх сутнісні визначення.

Серед психокультурних координат ментальності визначають:

вітальність – психологічна унікальність (національна своєрідність, етнічна непересічність); цілісний образ людської життєдіяльності як певний спосіб діяти, мислити і сприймати навколишній світ;

культурність – квінтесенція культури народу, в якій фіксуються найістотніші, історично зумовлені особливості світосприйняття і світопочування окремої людської спільноти; фундаментальна матриця культури, мови, способу життя;

свідомість – глибинний пласт (рівень) колективної та індивідуальної свідомості, включаючи й несвідоме; універсальний факт суспільної свідомості, що, висвітлюючи національну своєрідність, знаходить праісторичне підтвердження в народній мудрості;

духовність – своєрідна духовна атмосфера цивілізації, епохи, історичного моменту; ретроспективне відображення духовного портрету нації; душа людини, етносу, котра обіймає емоційний та інтелектуальний рівні життєдіяльності окремої соціосистеми.

Засоби наукової інтерпретації української ментальності:

історико-державна – ментальність є проекцією воєнно-політичної історії України;

геокультурна (соціокультурна) – народна ментальність характеризується як наслідок природних та культурних умов історичного життя української нації;

літературно-художня – еволюція властивостей українського духовного загалу фіксується за визнаними творами письменників;

соціетальна – ментальність структурується за особливостями психокультури українського соціуму як цілісності (риси, стани і процеси соціетальної психіки);

соціально-психологічна – властивості та особливості національної ментальності та української душі підлягають науковій інтерпретації з огляду на те, як люди сприймають, взаємодіють і розуміють одні одних у малих і великих групах, етнічних, національних та інших континентальних спільнотах;

фольклорно-етнонаціональна – моделі психосоціальних особливостей українців одержуються шляхом (методом) інтерпретації фольклорних текстів та етнографічних знакових систем;

описово-експертна – професійний опис і кваліфіковане оцінювання українського народу в ситуаціях статичності і динаміки міжетнічних та між групових контактів упродовж історії;

психолого-педагогічна – пояснення українського характеру через усупільненні способи (форми) відтворення нових поколінь українців, передусім засобами освіти, національного виховання, сімейного, шкільного та виробничого навчання;

ситуативно-повсякденна – вивчення способу життя народу, типових форм його повсякдення як реалізації його духовно-творчих потенцій.

Структура та функціональний простір ментальності.

Структуру менталітету можна представити чотирма шарами:

- національний дім – сімейно-родинні зв'язки, спільна територія мешкання і рідна земля, національний одяг, їжа, житло, господарський уклад життя;

- духовна культура народу – мова, музичний і словесний фольклор, національні риси характеру, звичаї, традиції, література, мистецтво, віросповідання;

- історична доля народу – потреба зберегти себе як народ, можливість відчувати свою приналежність до рідного народу, фактори національної кривди, соціальні конфлікти, стихійні лиха тощо;

- національна свідомість (у т.ч. самосвідомість) – система поглядів, ідей, уявлень етнічної групи, що формується на основі взаємодії з іншими етнічними спільнотами, відображає самобутню і самодостатню сукупність знань, ставлень, норм, цінностей своєї світобудови, утворює специфічні форми і механізми самоусвідомлення та самовідповідальності за власну історичну долю.

Функціональний простір ментальності вміщує у себе: поглиблення взаєморозуміння людей; сприяння адаптації особистості до природного довкілля і соціуму; розрізнення «своїх» від «чужих» за символами, знаками, етикетом; створення атмосфери емоційної спорідненості; формування образ «Ми»; єднання людей у вищих формах духовності – любові, краси, величчя, творчості; плекання національної самосвідомості, патріотичних почуттів, героїзму; обумовлювання змістового наповнення ідеалів і вартостей на етнонаціональному та внутрішньо груповому рівнях згуртованості; характеризує потенціал світовідчуття та енергетики окремої спільності.

Основні ментальні характеристики українського суспільства.

Якщо вести мову про менталітет українського народу, то перш за все, треба сказати, що він має, так би мовити, «жіночу стать», що обумовлена, в свою чергу, трансцендентною жіночістю архетипу «Україна». Тому в національному характері українців виявляються такі риси, як чуттєвість, емоційність, любов до дітей, швидке інтуїтивне сприйняття сутності складних природних та соціальних явищ, мрійливість, допитливість. На ці риси накладаються маргінальні, двоїсті, компоненти національного менталітету, обумовлені всесвітньо-історичною місією українського етносу, як Матері-Берегині європейської цивілізації, що простягла свої захищаючі руки між Заходом та Сходом. Цим компонентам притаманні поєднання індивідуалізму, характерного для західної ментальної орієнтації, і східної вразливості, колективізму, бурхливої реакції на соціальну несправедливість, частково перемішаної з наївною вірою в сильного правителя, «царя-батюшку». Глибинні пласти українського менталітету, безумовно, закладені землеробством, яке з найдавніших часів було головним заняттям арієзованого проукраїнського та українського етносів. Саме зв'язок з землею визначив особливості світобачення наших предків, їхні культурні орієнтири та соціальну організацію. Вчені Інституту філософії та соціології НАН України в свої численних наукових дослідженнях, довели, що весь уклад життєдіяльності українців (праця, традиції, культура, мова і ментальність) ідеально адаптовані до степового та лісостепового ландшафтів, детерміновані природними кліматичними циклами та сільськогосподарським календарем. Закодовані на рівні архетипу «Україна», закріплені в традиціях та мові, ці чинники крізь століття генерують свої імпульси, зумовлюючи такі риси українського національного характеру, як тонке відчуття гармонії, виважений підхід до вирішення складних справ, працьовитість, відсутність агресії, ліричне сприйняття життя, м'який гумор, відчуття господаря та певний індивідуалізм (дещо завищена самооцінка, хвалькуватість, пасивність в громадських справах).

Найважливішою складовою менталітету нації, стрижнем її психології є національний характер – сукупність визначальних національних рис, уявлень народу про самого себе, стереотипів поведінки, що передаються з покоління у покоління. В основу формування національного характеру закладаються геопсихічні, расові, соціально-історичні, соціально-психологічні, культурно-міфологічні, традиційні та інші чинники.

Зокрема, на думку провідних дослідників української ментальності, до основних рис українського характеру належать:

1. Універсалізм, синтетичність світосприймання. Ця риса формувалася під впливом відповідних геопсихічних (безкраї українські степи) і соціально-історичних (культурний синтез споріднених народів) умов.

2. Висока емоційна чутливість. Позитивні сторони української емоційності (глибина людського розуміння, спроможність до емпатії, співучасть у чужому стражданні, любов до природи, поетичність, естетизм) відбилися у творчості більшості видатних українських філософів і майстрів художнього слова.

3. Інтровертність вищих психічних функцій. Відзначається утаємничена заглибленість української душі, схильність українців до самоти, до спілкування зі своїм внутрішнім світом.

4. Волелюбність, прагнення до незалежності. Ця риса українського народу простежується упродовж усієї його багатостраждальної історії.

5. Демократизм. Самою сутністю свого соціально-психологічного походження Військо Запорозьке (певний прообраз державної системи) об'єктивно було «приречене» на демократичні процедури висування своєї правлячої еліти.

6. Схильність до створення малих груп за принципом взаємних симпатій, а не єдності цілей і спрямованості дій.

7. Інші національні риси характеру, обумовлені «селянським началом» української ментальності: працьовитість, прив'язаність до землі і традицій, статичність у сімейних взаєминах і високе значення статевої моралі, практичний розум і прагнення до самоосвіти, впевненість у собі й т. ін.

8. До негативних якостей національного характеру, що перешкоджають зростанню національної самосвідомості, відносять: соціальну пасивність; скритність; анархічний

індивідуалізм – прагнення до відокремлення і персональної свободи без належної відповідальності, дисципліни й організованості; перевага емоційного начала над вольовим й інтелектуальним; нецілеспрямованість.

Кордоцентризм української ментальності.

Кордоцентризм – головна риса української ментальності. Дослідженням української ментальності займалися багато філософів істориків, соціологів, культурологів, психологів. Більшість дослідників відмічають її емоційно-почуттєвий характер. Крім того, вони вважають, що велика роль в ній належить неусвідомленому початку. Саме воно тісно пов'язане з її емоційно-почуттєвим характером, забезпечує цілісність психіки. Неусвідомлене не протистоїть вищому керівному рівню розуму, з його культуротворчою функцією, більш того, колективне несвідоме у українського народу наскрізь позитивне. У той же час важливо зазначити, що раціонально-вольові основи психіки розвинені у українців в меншій мірі. Замість активної боротьби за вирішення суспільно-політичних і культурних проблем українець в основній масі топиться в настроях і плине за течією, на відміну від європейця, який б'ється, долає знегоди, освоює цінності культури. Українець наповнений спокоєм покірністю перед неминучістю долі і тому чекає змін зверху, зі сторони і не намагається змінити своє життя. Узагальнюючи результати цих досліджень можна виділити такі головні ознаки української ментальності: це перевага індивідуалізму над колективізмом, що відзначають практично всі дослідники цього феномену.

Кордоцентризм - перевага серця над головою (емоційно-естетичний кордоцентризм). Кордоцентризм став якби візитною карткою української філософії, етики, естетики і культури. Дослідники української душі одностайно підтверджують її емоційно-почуттєвий характер, кордоцентричність. Серце і розум – це символи двох вічних протиборствуючих фундаментальних початків людини. Любов і надія, віра і краса, які приховані в глибині серця українця, а не розум, який приборкує ці страсті розрахунком, твердою оцінкою об'єктивних можливостей, „правлять бал» його життя. „Мудрість серця» схоплює корінну особливість української ментальності.

„Серце, за Юркевичем П. Д., є зосередження душевності, пристрастей, радощів, печалі і болю. Воно є і джерелом ненависті, зарозумілості, злоби і лукавства. Таємна дія совісті, стида існує теж в серці. Метафора серця в кордоцентризмі українців єднає і емоційно-чуттєве і раціональне, природниче і культурне, чоловічу і жіночу свободу, знання і любов, красу і святість. Кордоцентризм - це певна система, життєвий струмінь, що заповнює всі прояви українського людського життя . Григорій Сковорода є фундатор і творець „оригінальної» української філософії емоційно-вольового єства людини – її серця, тобто кордоцентризму як ділянки душі і почуттів. Він пише, що людина є серце, в якій борються „пан і слуга, дух і плоть, серце і тіло», їх споріднено-ігрова братерська згода та мир. Серце є найпервісніше в душі, до чого душа має «повертатися».

«Хвороби» національної психіки.

Позитивні риси українського національного характеру суттєво деформуються під час реалізації нашим етносом своєї всесвітньо-історичної місії, як буфера між двома типами цивілізацій – західної, європейської та східної, мусульманської. На нашому ментальному рівні це зумовило постійну гіперболізацію зовнішніх чинників, постійне прагнення покласти на них провину за свої численні біди. Тривала відсутність в українського народу власної держави відбилася в національній підсвідомості, як стан людини, що є фактичним хазяїном землі, але через дію зовнішніх, ворожих сил, не може бути її вільним господарем («прийдуть кляті бусурмани (ляхи) і все поपालять»). Саме з цього коріння проростають примирення з негативними явищами, терплячість, зайва сором'язливість, прагнення уникнути особистої відповідальності за стан громадських справ.

Перебування українських земель у складі Російської, Австро-Угорської імперій, Речі Посполитої, Румунії, Чехословаччини наклали досить помітний відбиток на культуру, традиції

та побут українців. Саме цей чинник є основною причиною такої негативної риси українського менталітету, як відсутність почуття національної єдності. На думку фахівців, для жителів Західної України більш характерні такі риси, як працелюбність, індивідуалізм, вміння господарювати, повага до власності, консерватизм до обумовлених часом змін національно-етнічних цінностей, а також активні прояви національних почуттів, патріотизму, релігійності. Що стосується населення Центральної, Східної та Південної України, то, як відомо, для них головним було не національне, а соціальне визволення. Тому провідними рисами менталітету в цих регіонах стали колективізм, поєднаний з анархізмом, звичка до кропіткої праці, яка має обов'язково дати покращення матеріального становища.

Система цінностей українського суспільства.

Українець дуже прив'язаний до своєї родини, в якій намагається будувати міцні і надзвичайно близькі стосунки. Для його ментальності характерно піклуватися. Українці, як правило, оточують своїх близьких турботою, своєрідною материнською опікою. Дітей підтримують до зрілого віку, і часто ще й у зрілому віці. Така щільність родинних стосунків певною мірою теж визначається історичним минулим: на території, що лежала на перехресті західного й східного світів, практично не припинялися війни і грабіжницькі напади. Жити тут було небезпечно, панування часто змінювалося, і зберегтися як єдине ціле можливо було лише замкнувшись у колі найближчих.

Довгий час суспільство поділялося на тих, хто годував країну (селянство), і тих, хто її боронив (козацтво). Це породжувало дві майже протилежні форми свідомості. Перша – тип захисника, воїна, шаленого, нестримного і авантюрного, що п'яніє від парубоцького запалу, здатного на афективні, нерозсудливі і героїчні вчинки. Такими козаки нерідко постають у «Кобзарі» Тараса Шевченка, такими їх змальовували українські і польські романтики.

Другий тип свідомості українців визначався поміркованістю і миролюбністю, яка дозволяла „перечекати” численні негоди історичної долі. Цей тип свідомості виявлявся у певній замкненості характеру, схильності до оборони проти зовнішнього світу і звернення психічної енергії на розбудову внутрішнього життя. Однією з рис цього стилю, що обачно уникає нав'язування контакту, є селянська звичка відповідати на питання питанням.

Виключна перевага селянського класу в деякі періоди української історії мала також і позитивний вплив на українську ментальність: селянський побут, який більшою мірою узалежнює людину від природи, ніж від іншої людини, спричинює високе емоційне переживання природи, спокійну, витриману вдачу, елегантність, ніжність і схильність до рефлексії. Ці риси сприяли також збереженню родинних і родових груп, приятелювання й побратимств.

Водночас українцям властиві такі позитивні риси, як працелюбність, гостинність, потяг до освіти, здоровий оптимізм, мужність, універсальність, розбудова міцних сімейних стосунків.

Для української родини традиційно характерна велика роль жінки, і передусім, матері. Зі смертю чоловіка саме вона завжди виступала на перший план, ставала главою сім'ї – навіть тоді, коли вдруге виходила заміж. Образ матері-удовиці – розсудливої, доброї і водночас сурової господині – яскраво змальований у класичній літературі. Українська жінка брала участь в усіх справах родини не лише після смерті чоловіка, а й за його життя. «Чоловік за один кут хату тримає, а жінка – за три», – говорить приказка. У давнину, коли в Європі панували патріархальні стосунки, в Україні було можливим сватання дівчини до парубка.

Важливу роль у становленні української ментальності зіграла також церква. Історично народний світогляд українців має три основні шари: демонологічний, міфологічний і християнський. Християнська релігія, яка прийшла на українські землі в кінці X ст., абсолютизувала дохристиянську ієрархічність, намагаючись якщо не зруйнувати стару світоглядну систему, то максимально пристосувати її до своїх потреб. Результатом такого протиборства ідей став релігійний дуалізм (двовір'я), елементи якого донині збереглися у народних звичаях і обрядах. Із впровадженням християнства у віруваннях і повір'ях посилюється елемент надприродного. Разом з тим, фантастичне і надприродне, яке не

пов'язувалося з офіційною релігією, витіснялося у сферу фольклорної традиції (поезії, казок, легенд тощо).

Українська національна ідея. Інтелектуальне забезпечення української національної ідеї.

У структурі українського менталітету універсально-своєрідною, цементуючою субстанцією є національна ідея. Національна ідея не є расово-ідеалістичною ідеологією, а тим більше – державною, її не слід шукати на рівні політики – вона знаходиться на рівні культури. Ставлення до Бога, консолідація громадянського суспільства, повна свобода дії і надійний соціальний захист населення – основні умови-складові, за яких національна ідея існуватиме об'єктивно і стане рушієм конструктивного культуротворення і державостановлення.

Брак та викривлення історичних знань, деформованість національної свідомості і несформованість активної патріотичної позиції посттоталітарного українства породжують неясне уявлення про українську національну ідею, множачи різне розуміння її місця та ролі в сучасних державотворчих процесах. Українська національна ідея — це своєрідний комплекс вірувань, українського національного світобачення і розуміння, це духовно-інтелектуальний потенціал нації, людини-державотворця і співгромадянина, яка, спираючись на минуле і пишаючись ним, а не докоряючи йому, має мобілізувати творчі сили на здобутки сучасні і майбутні, на творіння українського народу як єдиної політико-етнічної спільноти, цілісної одиниці світового співтовариства.

На нинішньому етапі розвитку українського суспільства важливим є пошук вихідних позицій, що сприятимуть такій науковій розробці української національної ідеї, яка ввібрала б основні думки щодо державотворення, явлені партіями, громадськими організаціями на теренах українського геополітичного простору. З нашої точки зору такою стратегічною парадигмою може бути суспільна інтегративна ідеологія як світоглядна база для людських взаємин, етики, що пануватиме в громадянському суспільстві, до якого Україна прагне в наш час.

По-перше, основою для розв'язання цієї проблеми стане той ідеал, у який вірить народ, — демократична держава. По-друге, ставлення народу до ідеалу через його здійснення, по-третє, прагнення злагоди в українському суспільстві. Якщо проаналізувати теперішній стан українського суспільства, то суспільні процеси розвиваються саме в цьому напрямку. Основою успішності й прогресу в державотворенні має бути цивілізована національна ідея, яка повинна

базуватися на науково продуманій економічній політиці, серйозних правових засадах і законодавчих основах для злагоди.

Ми відкрили для себе М. Грушевського, М. Драгоманова, В. Винниченка, О. Бочковського, М. Міхновського, І. Ільїна, М. Бердяєва, В. Вернадського, О. Чижевського та інших вітчизняних і зарубіжних мислителів у галузі етнополітики та етнопсихології.

Осмилення їхньої мудрості з позицій сьогодення, аналіз соціальної практики дасть змогу оцінити феномен етнонаціонального чинника в контексті проблем державотворення та формування в Україні громадянського суспільства. Провідну роль тут мають відігравати світоглядні основи.

Вникаючи в суть структури української національної ідеї, гадаємо, що необхідно послуговуватися думками видатних мислителів світу. Такий досвід допоможе нам зрозуміти себе й проблеми, з якими щоденно стикаємося у процесі життєтворчості.

Найдосконаліше животворну роль ідеї ("абсолютного духу") висвітлив Гегель. У його філософській системі саме абсолютний дух є творцем усіх суспільних реалій, в яких він матеріалізується.

За радянських часів і гадки не могло бути, щоб обґрунтувати національну ідею народу (етносу). Чому? Та тому, що все бачення суспільного розвитку прогнозувалося певними людьми, без врахування "інакодумців", хоча Бог дав усім людям можливість пошуку, думку, розум.

У розробку сучасної української національної ідеї важливий внесок робить український та інші етноси, які обрали Україну місцем свого постійного проживання, усі, хто споконвіку живе на теренах України.

У "Малій енциклопедії етностранознавства" національна ідея визначається як "духовна першооснова, джерело особистішого розвитку людини; соціально-психологічний механізм інтеграції соціальних груп, етносів, релігійних конфесій партій, рухів; джерело суспільного поступу того чи іншого етносу, його державотворчої енергії; механізм урівноваження та гармонізації життєдіяльності народів, що населяють певний ландшафтно-кліматичний простір і мають спільну історико-політичну долю, орієнтацію на майбутнє" (Мала енциклопедія етностранознавства — К., 1996. — С. 753).

Саме життя й процеси державотворення в Україні потребують дальшого осмислення та розробки української національної ідеї, реалізація якої стала б глобальним завданням всього українства (етнічних українців та громадян України). Кожен з нас відчуває, що нині в ідеологічному житті суспільства нема чітко окресленої української національної ідеї, яка була б стрижневою основою інтегративної суспільної ідеології, що насамперед повинна поширюватися на статус особистості, її духовність і громадянську позицію, впливати на формування її самосвідомості, а також на всі процеси, що відбуваються в Українській державі.

Справді, національна ідея повинна обґрунтовувати розвиток держави, активізувати роль права в регулюванні суспільних відносин. Важлива в цьому контексті думка, що в поліетнічному українському суспільстві українська національна ідея не може базуватися тільки на етнічній основі, хоча саме етнічна основа є провідною. Адже саме глибока національна самосвідомість українського етносу забезпечила його стійкість до історичних випробувань. Саме цьому, етнічній відданості українців, особливо найбільш свідомої його частини, ми завдячуємо сьогодні суверенністю України як держави. Інші етнічні групи також поєднали свою долю з Україною як з Батьківщиною. Саме історія вчила український народ бути толерантним до інших народів. "Національна політика цивілізованого і гуманного народу, — писав Іван Франко, — повинна засновуватися на усвідомленні фактичних відносин, а не на розпалюванні низьких почуттів та інстинктів" (Франко І. Літературно-критичні статті. — К., 1950. — С 92).

Український етнос становить більшість населення України (72,7 %), і це, поза сумнівом, дає йому змогу відігравати провідну роль в усіх сферах життя в розбудові демократичної держави та громадянського суспільства. Однак слід пам'ятати, що внесок усіх етносів у справу державотворення цінний, вагомий, консолідує, а це дуже важливо, бо демократичні засади державотворення потрібні всьому народові України, а держава має слугувати цивілізовано усім етносам, сприяючи усвідомленню кожним, що вона — Батьківщина усіх активних її творців, представників усіх етносів, які на її теренах живуть, мають громадянство або прагнуть цього. Таким було бачення національної ідеї М. Грушевським.

Архетипом української свідомості є персоналізм і толерантність, морально-світоглядна цінність українського етносу: гармонія, добро, справедливість, сім'я, народ, Україна. Саме на цих чеснотах слід виховувати громадян в Україні сьогодні, в складний і суперечливий час державотворення та формування норм і принципів цивілізованого громадянського суспільства - суспільства консенсусу й злагоди.

З позицій цивілізаційних, вступаючи в XXI століття ми повинні пам'ятати, що основу справді демократичної, гуманної національної ідеї повинна становити система моральних цінностей, виголошених у Нагорній проповіді Христа (Нагорная проповедь Спасителя. — К., 1991.). Тільки тоді національна ідея може сприяти об'єднанню народу України, служити творчості й згоді. Змінюється не тільки лексика суспільна, а й лексика гасел. Якщо раніше в лексиконі політиків переважали слова "диктат", "наси́льство", "дисидент", "націоналіст", "кому́нізм", "вождь", то тепер — "плюралізм", "духовність", "лідер", "опозиція", "гуманізм", "злагода", "консенсус", "порозуміння" тощо.

Категорії «національна самосвідомість» та «національна свідомість».

Питання національної ідентичності є нині особливо актуальним для України, яка опинилася перед викликом міжрегіонального розмежування. Одним з найбільш складних і суперечливих явищ ХХ ст. була активізація етнонаціональних процесів, яка відбувалась на тлі процесів світової економічної інтеграції та широкої взаємодії культур. У зв'язку з цим у філософській та українознавчій проблематиці вже тривалий час одне з центральних місць посідає проблема становлення і розвитку етнічної та національної самосвідомості українського народу. Ця проблема є надзвичайно актуальною і належить до тих, наукове осмислення яких диктується нагальними потребами поступу Української держави.

Проблема співвідношення понять "національна свідомість", "національна самосвідомість" та "національна ідентичність" досить давно поставлена в сучасній науці, але повністю ще не вирішена. Відомо, що більшість етнологів та етнопсихологів розрізняють поняття "етнічна самосвідомість" та "національна самосвідомість", оскільки такі спільноти, як етнос і нація, значно відрізняються одна від одної (хоча в структурі як етнічної, так і національної самосвідомості процеси самопізнання, самоосмислення, самоусвідомлення і самовизначення нерозривно поєднані). Відомо, що нації виникають в результаті тривалих процесів вироблення зв'язків між потенційними членами, шляхом розвитку соціальної комунікації та соціальної мобільності, індустріальної трансформації феодальної системи, перетворення підданих і васалів на вільних громадян. Етнічна самосвідомість є одним з головних результатів етнооб'єднувальних процесів, а також показником консолідації етносу. Формування етнічної самосвідомості завершує процес становлення етносу, відповідно й зникає (або трансформується) вона в останню чергу, вже після втрати (або зміни) даною спільнотою своєї мови. Національна самосвідомість виникла в епоху формування національних держав, коли панівні класи зверталися до широких верств населення, запроваджуючи ідеї "історичної місії", "національного визволення", "національних інтересів", збуджуючи почуття патріотизму у населення з метою його соціальної мобілізації. Отже, національна самосвідомість виникає внаслідок політичних, економічних та соціальних процесів у суспільстві певної історичної доби. Важливими умовами для утворення нації є наявність спільного ринку та власної державності. Так, українська етнічна нація формувалась протягом XVI-XIX ст. Етнічна самосвідомість українців переростала у національну, починаючи з XVII ст. і до XIX ст. коли розпочалася визвольна боротьба, коли почали формуватися національна мова та національна культура, складатися капіталістичні, ринкові соціально-економічні відносини, які пізніше сформували загальнонаціональний ринок і зумовили систематичний обмін інформацією - так званий комунікативний механізм формування національної самосвідомості.

Національна ідентичність є центральним елементом, мотиваційно-смісловим "ядром" національної самосвідомості. Отже, в кожен історичну епоху в суспільстві домінують різні типи цінностей та ідей. Свій провідний вплив цінності та ідеї справляють і на колективну (племінну, етнічну, національну) самосвідомість, зокрема українського народу, вони активізують його життєдіяльність в цілому, адже відомо, що життєспроможність і активність нації вирішальною мірою визначаються рівнем розвитку та особливостями її самосвідомості. Таким чином, сучасне дослідження національної самосвідомості українського народу повинно базуватися на філософсько-етнологічному та аксіологічному підходах: суб'єктом історичного процесу є соціально-історичний організм (далі - соціор), який має різні форми свого прояву: плем'я; союз племен; етнос (етносоціор); етнічна нація, або нація-культура; політична нація, або нація-державна. Кожна з цих форм базується на принципово іншій системі внутрішніх зв'язків (які трансформуються від кровноспоріднених до культурних, територіальних, світоглядних, релігійних, економічних, ціннісних та політичних).

Питання для самоконтролю

1. Що таке «менталітет»?
2. Які головні риси української ментальності?

3. В чому полягає відмінність між «національною свідомістю» та «національною самосвідомістю»?
4. Розкрийте поняття «кордоцентризм»
5. В чому полягає українська національна ідея?

Тестові питання (питання з однією правильною відповіддю)

1. Визначте поняття: це характер та лад людського мислення, що реалізується на рівні свідомості, але базується на структурних елементах сфери підсвідомого, що включають в себе архетипи як окремої особистості, так і етносу в цілому.
- менталітет
  - нація
  - ментальність
  - темперамент
2. Головна негативна риса українського менталітету:
- слабкість духу
  - відсутність терпіння
  - почуття неповноцінності
  - відсутність почуття національної єдності
3. Поняття «ментальність» увів:
- Стівенсон
  - Джеймс
  - Донченко
  - Емерсон
4. Широке використання поняття «ментальність» набуває у:
- 40-і рр. XX ст.
  - 20-і рр. XX ст.
  - 50-і рр. XIX ст.
  - кінець XIX – початок XX ст.
5. Визначте поняття: замкнуте утворення, що виявляється у психології схожості індивідів, котрі належать до окремої нації, а також особливостях їх свідомості, зміст якої може бути розкритий шляхом порівняльного вивчення мови, міфології, моралі та культури.
- національна свідомість
  - народний дух
  - національна самосвідомість
  - ментальність
6. Системна розробка проблеми ментальності починається у :
- 40-і рр. XX ст.
  - 50-і рр. XX ст.
  - 60-і рр. XX ст.
  - 80-і рр. XX ст.
7. До основних рис українського характеру належать:
- твердість, демократизм, чутливість, сила волі;
  - обережність, життєрадісність, емоційність, твердість;
  - універсалізм, висока емоційна чутливість, інтровертність;
  - непокірність, сила духу, грубість, незламність.

8. Творцем оригінальної «філософії серця» був:

- а) П.Юркевич
- б) Т.Шевченко
- в) Г.Сковорода
- г) Леся Українка

9. Визначте поняття: сукупність визначальних національних рис, уявлень народу про самого себе, стереотипів поведінки, що передаються з покоління у покоління.

- а) національна ідея
- б) народний дух
- в) національний характер
- г) національна самосвідомість

10. Чи співпадають поняття «етнічна самосвідомість» та «національна самосвідомість»:

- а) так
- б) ні

11. Центральним елементом національної самосвідомості є:

- а) народна воля
- б) національна ідентичність
- в) народний дух
- г) ментальність

12. Визначте поняття: духовна першооснова, джерело особистісного розвитку людини; соціально-психологічний механізм інтеграції соціальних груп, етносів, релігійних конфесій партій, рухів; джерело суспільного поступу того чи іншого етносу, його державотворчої енергії; механізм урівноваження та гармонізації життєдіяльності народів, що населяють певний ландшафтно-кліматичний простір і мають спільну історико-політичну долю, орієнтацію на майбутнє.

- а) національна свідомість
- б) національна ідея
- в) національний характер
- г) національна самосвідомість

Рекомендована література

Основна:

Історія України: Нац. підручник для мед. ВНЗ IV р.а. Затверджено МОЗ / За ред. В.А. Качкана. — К., 2018. — 360 с.

Історія та культура України: навчальний посібник / уклад. Дедурін Г. Г., Іванов С. Ю., Чорний І. В. – Харків, 2017. – 108 с.

Додаткова

Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. Харків : Фоліо, 2005. 508 с.

Колтунов О. Ю. Історія української культури : навч. посібник / О. Ю. Колтунов, О. О. Уварова. – Одеса : ОНМедУ, 2011. - 316 с.

Пономарьов А. П. Українська етнографія : Курс лекцій / А. П. Пономарьов.- К. : Либідь, 1994. – 318 с.

Електронні інформаційні ресурси

1. Історія України (Давня історія, Середні віки, Новітній час, тощо), бібліографія, картографія, наукові публікації, тематичні ресурси, дослідження та інші *матеріали з*

Інституту історії Національної Академії наук України -
http://www.history.org.ua/?litera&getFromProject=_edz_

2. Український історик. Історія України: давня, середньовічна, нова, новітня, Всесвітня історія, Античність, день в історії, першоджерела, документознавство та архівна справа -
<http://istoryk.in.ua/>

3. Історія України IX-XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації
<http://www.izbornyk.org.ua/>